

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота
«Особливості внутрішньої та зовнішньої політики ФРН за
канцлерства Г. Коля (1982-1993 рр.)»

Спеціальність: 014 Середня освіта
Предметна спеціальність: 014.03 Середня освіта (Історія та
громадянська освіта)

Здобувача вищої освіти освітньо-
кваліфікаційного рівня «магістр»
Ковальчука Вадима Руслановича

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат історичних наук, доцент
Костюк Леся Володимирівна

РЕЦЕНЗЕНТ:
доктор історичних наук, професор
Грубінко Андрій Васильович

Зміст

ВСТУП	3
Розділ I. Історіографічний та теоретико-методологічні засади дослідження.	8
1.1. Історіографія дослідження.....	8
1.2. Теоретико-методологічні засади	19
Розділ II. Внутрішня політика християнсько-демократичних урядів Г. Коля	23
2.1. Здійснення реформування підприємництва.....	23
2.2. Трансформація податкової реформи	31
2.3. Соціальні перетворення урядів.....	36
2.4. Реформування політичної системи країни.....	46
Розділ III. Зовнішня політика «нової» Німеччини	58
Висновки	82
Список використаних джерел	85

ВСТУП

Період канцлерства Гельмута Коля (1982–1993 рр.) посідає особливе місце в політичній історії ФРН та сучасної Європи загалом. Саме на цей час припадають ключові трансформації, що визначили подальший розвиток ФРН: зміна політичних пріоритетів після тривалого перебування при владі соціал-демократів, перегляд соціально-економічних орієнтирів держави, активізація євроінтеграційних процесів, а також події, що завершилися падінням Берлінського муру та об'єднанням Німеччини у 1990 р. Канцлерство Коля стало епохою, у межах якої внутрішньополітичні реформи поєднувалися з масштабними зовнішньополітичними ініціативами, спрямованими на зміцнення міжнародного авторитету ФРН, поглиблення співпраці в рамках Європейських Співтовариств та утвердження нових підходів до безпекової політики.

Постать Г. Коля нерозривно пов'язана з формуванням нової якості німецької внутрішньої та зовнішньої політики, що суттєво змінила роль ФРН у міжнародних відносинах, перетворивши її на одного із ключових акторів європейської політики наприкінці ХХ ст. З огляду на глибину та масштабність здійснених ним політичних рішень, цей період став визначальним для подальшого політичного розвитку як самої Німеччини, так і всієї європейської системи міжнародних відносин.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що сьогодні, в умовах динамічних геополітичних змін у Європі та світі, звернення до досвіду Німеччини кінця ХХ ст. дозволяє глибше зрозуміти закономірності трансформації державної політики в умовах системних викликів. Саме період канцлерства Г. Коля став одним із найбільш знакових у новітній історії ФРН, оскільки поєднав у собі завершення епохи біполярного протистояння, кардинальні внутрішні реформи та суттєве переосмислення ролі Німеччини в міжнародних відносинах. У сучасних умовах, коли Європа знову переживає період нестабільності – від загострення безпекових загроз до трансформації інтеграційних механізмів та зміни балансу сил на континенті – аналіз політики Г. Коля дозволяє побачити витоки багатьох тенденцій, що актуальні й сьогодні.

Канцлерство Г. Коля стало не лише етапом внутрішнього оновлення ФРН, але й визначальним чинником формування нової європейської архітектури безпеки та інтеграції після «холодної війни». У цей час Німеччина пройшла складний шлях: від стабілізації соціально-економічної ситуації та модернізації державних інститутів до інтегрування нових федеральних земель після об'єднання 1990 р. Саме внаслідок ухвалених Г. Колем стратегічних рішень ФРН отримала можливість утвердитися як одна з провідних політичних та економічних сил європейського простору. Вивчення цих процесів дає змогу зрозуміти, яким чином внутрішньополітичні зміни впливали на здатність держави адаптуватися до нових міжнародних реалій та формувати власну активну зовнішньополітичну лінію.

Не менш важливою складовою актуальності є те, що сьогодні Європейський Союз продовжує розвиватися у напрямі, закладеному ще в 1980–1990-х рр., значною мірою завдяки політичній волі Г. Коля. Поглиблення європейської інтеграції, формування валютного союзу, запровадження Маастрихтського договору, зміцнення партнерства зі США та ключовими країнами Західної Європи – усе це стало результатом активної зовнішньої політики, яку здійснював уряд Коля. Саме тому аналіз його діяльності є актуальним не лише для історичної науки, але й для дослідників сучасних міжнародних процесів, адже він допомагає зрозуміти, на чому ґрунтується сучасна політична модель ЄС та якими були передумови її формування.

Вивчення зазначеного періоду сприяє глибшому розумінню політичної спадщини, яка впливає на розвиток Німеччини та Європейського Союзу й нині. Політика Г. Коля, спрямована на зміцнення європейської єдності та забезпечення стабільності на континенті, стала фундаментом для подальшого розвитку інтеграційних процесів та формування нової системи міжнародних відносин у Європі. Таким чином, дослідження особливостей внутрішньої та зовнішньої політики ФРН у цей період є важливим для розуміння не лише історичного минулого, але й сучасних політичних тенденцій, що визначають майбутнє європейського регіону.

Метою роботи є аналіз внутрішньої та зовнішньої політики урядів Г. Коля, оцінка її впливу на економічний, соціальний та екологічний розвиток ФРН, а також визначення ролі Коля у модернізації партійних та державних інституцій.

Реалізація задекларованої мети вимагає розв'язання низки **завдань**:

- проаналізувати економічні, соціальні та екологічні реформи урядів Г. Коля та їх вплив на розвиток соціальної ринкової економіки.
- визначити роль інтеграції Східної Німеччини у формуванні сучасних державних та соціальних інституцій.
- дослідити партійну модернізацію ХДС як чинник стабільності політичної системи та ефективності уряду.
- оцінити зовнішньополітичні пріоритети ФРН, зокрема у контексті європейської інтеграції, трансатлантичних відносин та співпраці з країнами Східної Європи.
- узагальнити взаємозв'язок внутрішніх реформ та зовнішньої політики для формування стратегічного курсу розвитку держави.

Об'єктом дослідження виступає сам канцлер Гельмут Коль, факти його особистої біографії та різноаспектна діяльність в контексті об'єднання Німеччини.

Предметом є з'ясування основних напрямків і змісту соціально-економічної та зовнішньополітичної діяльності Коля на посту канцлера ФРН в процесі об'єднання Німеччини.

Хронологічні рамки: Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1982 р. по 1993 р., що дозволяє простежити еволюцію політичних, економічних та соціальних процесів у Німеччині від приходу до влади Гельмута Коля до завершення ключових етапів післяоб'єднання трансформацій.

Методи дослідження. Насамперед, у праці використовується історико-логічний метод – аналіз причинно-наслідкових зв'язків реформ і політичних рішень, за допомогою якого простежується еволюція внутрішньої та зовнішньої

політики урядів Г. Коля, визначаються передумови ухвалення ключових рішень, їх зміст, динаміка розвитку та довгострокові наслідки для ФРН і європейського політичного простору.

У ході роботи активно використовувався порівняльний метод – зіставлення політики Коля з політикою попередників та зарубіжних лідерів (Тетчер, Рейган). Метод системного аналізу використовувався для дослідження взаємозв'язку економічних, соціальних та екологічних реформ із партійною модернізацією.

Одним з основних методів, які використовувалися в праці, є метод історичної інтерпретації джерел, за допомогою якого були досліджені та використані праці Клауса Гофманна, Норберта Блюма, Клауса Дрехера, Ганса-Петер Шмідта та інших.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі внутрішньої та зовнішньої політики урядів Гельмута Коля, який об'єднує економічний, соціальний, екологічний та партійний аспекти, а також зовнішньополітичні пріоритети ФРН у період 1982–1993 рр. До наукової новизни можна віднести і той факт, що в наданій праці вперше систематизовано та узагальнено вплив інтеграції Східної Німеччини на модернізацію державних інституцій та соціальної політики, а також оцінено взаємозв'язок партійної модернізації ХДС із ефективністю уряду. Дослідження дозволяє виокремити ключові чинники стабільності та успішності політичного курсу ФРН у перехідний період об'єднаної Німеччини.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для аналізу сучасних економічних, соціальних та політичних процесів у Німеччині та інших країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою. Висновки роботи можуть бути застосовані у політичному плануванні та стратегічному управлінні державними інституціями, для модернізації партійних структур та підвищення ефективності управління, у сфері соціальної політики та екологічного регулювання, для вивчення інтеграційних процесів у постсоціалістичних країнах, у навчальних та науково-

дослідних програмах для кращого розуміння історичних і сучасних тенденцій розвитку Німеччини. Матеріали наукового дослідження можна використати під час підготовки лекційних курсів, посібників та підручників з історії Німеччини, історії Європи та історії міжнародних відносин, спеціалізованих навчальних курсів «Новітня історія країн Європи та Америки», «Історіографія всесвітньої історії», «Історія країн Східної Європи».

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення, результати та дослідження кваліфікаційної роботи обговорювались на II Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених» (10 квітня, 2025 р., Тернопіль).

Зв'язок роботи з науковими програмами. Магістерська робота виконана в межах наукового напрямку кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Україна-Європа-Світ: цивілізаційні аспекти розвитку» (державний номер реєстрація 0120U101569).

Обсяг та структура. Праця складається із вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел. Основний текст викладений на 84 сторінках. Список використаних джерел налічує 63 позиції.

РОЗДІЛ I. Історіографія та теоретико-методологічні засади дослідження.

1.1. Історіографія дослідження.

Історіографія дослідження внутрішньої та зовнішньої політики Федеративної Республіки Німеччина у період канцлерства Г. Коля є широкою, багатоплановою та міждисциплінарною. Вона сформувалася під впливом змін у західноєвропейській історичній науці кінця ХХ – початку ХХІ ст., що поєднали політичну історію, дослідження європейської інтеграції, міжнародні відносини та соціально-економічні студії. Науковці приділяють особливу увагу процесові німецького об'єднання, трансформації партійної системи ФРН, модернізації соціальної ринкової економіки та зміні зовнішньополітичного курсу країни. Постаті Гельмута Коля в історіографії відведено ключове місце, адже дослідники оцінюють його канцлерство як один із найважливіших періодів розвитку повоєнної Німеччини.

Однією з найбільш фундаментальних праць є книга Ганса-Петерса Шварца «Helmut Kohl. Eine politische Biographie» [53], що стала чи не найповнішим дослідженням політичної діяльності канцлера. Автор у своїй монографії аналізує становлення Коля як політичного діяча, його роль у трансформації Християнсько-демократичного союзу, а також особливості формування та реалізації зовнішньої політики. Шварц звертає увагу на те, що Коль умисно зміцнював вертикаль влади в ХДС, створюючи чіткі механізми партійної дисципліни, які забезпечували стабільність і керованість у період глибоких суспільних змін. Дослідник підкреслює, що особистий авторитет канцлера відіграв вирішальну роль у мобілізації партії під час підготовки та реалізації об'єднання Німеччини [53]. Одночасно він показує й суперечливість політичного стилю Коля, який часто спирався на неформальні домовленості, персональні контакти та міжособистісну дипломатію.

У книзі «Helmut Kohl, Anatomie eines Erfolgs» Й. Буше [10] здійснює комплексний аналіз політичного феномену Гельмута Коля, оцінюючи чинники його тривалої присутності у вищій політиці ФРН. Автор розглядає стиль

лідерства Коля, його стратегії побудови коаліцій, взаємодії з елітами та формування публічного образу. Особлива увага приділяється ключовим моментам його політичної кар'єри – реформам 1980-х років, дипломатичній діяльності напередодні об'єднання Німеччини, а також механізмам підтримання партійної дисципліни в ХДС. Праця є одним із найґрунтовніших біографічних досліджень, що поєднує політичний аналіз із соціально-психологічною інтерпретацією успіху канцлера.

Біографічний аспект політичної історії канцлера також розкриває автор Е. Геншайд у праці «Helmut Kohl: Biographie einer Jugend» [25], де автор відтворює юнацькі роки Коля, формування його світогляду та ранні політичні впливи, що визначили подальшу траєкторію кар'єри. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти особистісний чинник у прийнятті рішень і стилі керівництва.

Особливу цінність становить джерело, створене самим Г. Колем «Mein Tagebuch 1998–2000» [25], у якому канцлер веде власні щоденникові записи. Вони відображають його внутрішнє бачення політичних процесів, оцінку подій і дипломатичних контактів, що забезпечує безпосереднє джерело для аналізу прийняття рішень на найвищому рівні.

Біографічний аспект політичної кар'єри г. Коля також висвітлює Й. Лейнеман у книзі «Helmut Kohl: Die Inszenierung einer Karriere» [35]. Автор детально досліджує формування іміджу та кар'єрного шляху канцлера, акцентуючи увагу на стратегічних рішеннях, публічних виступах та способах взаємодії з політичними опонентами. Праця дає змогу зрозуміти, як особистісні якості Коля та його публічний образ впливали на успіх політичної стратегії.

Значний внесок у дослідження внутрішньої політики періоду зробив Андреас Редер, автор праць «Angst vor Deutschland? Zur Geschichte eines Problems» [46] та «Das «Modell Deutschland» zwischen Erfolgsgeschichte und Verfallsdiagnose» [47], у яких він аналізує політичний підйом Коля з позиції соціальних і партійних структур. Редер розглядає реформаторську діяльність канцлера у сфері економіки, звертаючи увагу на модернізацію соціальної ринкової моделі та адаптацію ФРН до нових глобальних викликів. Особливо

важливим є те, що дослідник показує: економічні рішення уряду Коля не були суто технократичними, а вписувалися в ширшу ідеологічну концепцію християнської демократії, яка прагнула поєднати ринкові механізми зі збереженням соціальних гарантій. У книзі також аналізується політична конкуренція між ХДС/ХСС та СДПН, що дозволяє глибше зрозуміти зміни у внутрішньому партійному балансі ФРН у 1980–1990-х рр.

З питань економічної політики та податкової реформи корисною є праця С. Гангофа «Die Konvergenz von Steuersystemen: Zur Rolle von Modernisierungs- und Globalisierungsprozessen» [19]. Автор аналізує процеси адаптації податкових систем та модернізаційні тенденції в ФРН, показуючи взаємозв'язок глобалізаційних викликів та національної політики в епоху Коля. Дослідження дозволяє зрозуміти, як структурні економічні реформи впливали на стабільність уряду та підтримку політики канцлера. У схожій статті Д. Вермута «The German Economy in 1982 and Beyond»! [57] автор аналізує стан німецької економіки на початку 1980-х років, приділяючи увагу факторам економічної кризи, інфляції, стагнації та зростанню безробіття. Вермут показує те, як накопичені структурні проблеми посилили політичну нестабільність і підготували ґрунт для зміни влади у ФРН у 1982 р., що привело до формування коаліції на чолі з Г. Колем. Вермут також окреслює основні виклики, що стояли перед новим урядом, наприклад необхідність бюджетної консолідації, реформування соціального сектора та стимулювання економічного зростання.

Питання трансформацій у системі охорони здоров'я та управлінні людськими ресурсами розглядає Х. Штурм у статті «Transformationsprozesse im Krankenhaus. Eine qualitative Untersuchung» [57]. Автор здійснює якісний аналіз процесів змін у німецьких лікарнях, оцінюючи вплив організаційних реформ на ефективність та соціальні аспекти роботи медичних установ.

Важливим джерелом, що розкриває специфіку внутрішніх трансформацій у ФРН, стала праця В. Біккеріха «Helmut Kohl: Kanzler der Einheit» [4], у якій автор описує канцлера як політика, котрий відіграв визначну роль у внутрішньополітичній модернізації країни. Дослідник підкреслює, що

діяльність Коля була тісно пов'язана з реформуванням системи державного управління, зміною економічної політики, а також модернізацією Християнсько-демократичного союзу. Особлива увага звертається на те, як Коль використовував політичний авторитет для консолідації електорату та збереження стабільності партійної системи ФРН. У праці також наголошується, що роль Коля як «канцлера єдності» не обмежувалася виключно процесом об'єднання Німеччини – його вплив простежується у розвитку нових політичних норм, формуванні сучасної державної ідентичності та адаптації політичної культури до нових соціально-економічних реалій.

Серед джерел, що описують економічні трансформації часів Г. Коля, важливими є праці П. Бофінгера та Т. Балдерстона під назвою «The German Economy in the Twentieth Century: The German Reich and the Federal Republic» [2]. Вони докладно розглядають складні процеси інтеграції економіки Східної Німеччини до ринкової системи ФРН, акцентуючи увагу на проблемах безробіття, зростанні витрат на соціальну підтримку, структурній перебудові та впливі цих процесів на політичну стабільність. Дослідники сходяться на думці, що уряди Г. Коля реалізували одну з наймасштабніших економічних інтеграцій в історії Європи, хоча її результати залишалися неоднозначними в короткостроковій перспективі.

Аналіз внутрішньопартійних відносин у ФРН у період після бундестагових виборів 1969 р. представлений у статті В. Браунедера під назвою «Deutschlands Einigung: Diplomatisches Kunstwerk, Einfache Rechtskonstruktion» [10]. Автор досліджує взаємодію між партіями ХДС/ХСС та ВДП, показуючи, як конфлікти та компроміси всередині коаліції впливали на формування урядових рішень та стратегічних напрямів політики. Щодо питання еволюції німецької партійної системи і зміни позицій традиційних партій у політичному процесі, то цю тему розглядає Й. Майєр у праці «Altparteien in der Defensive: Zum aktuellen Stand des Bedeutungsverlusts von CDU/CSU, SPD und FDP im Spiegel von Umfragedaten» [37]. Автор досліджує, як зміни в підтримці електорату впливали на стратегії партій та їхню здатність адаптуватися до

нових викликів, що дозволяє зрозуміти політичну динаміку у ФРН кінця ХХ-ХХІ ст.

З-поміж праць, що фокусуються на історії ХДС та політичній еволюції партії, вагомою є книга Ф. Бьоша «Macht und Machtverlust. Die Geschichte der CDU» [5], де автор простежує трансформацію ХДС від моменту її створення до періоду домінування Г. Коля, акцентуючи увагу на внутрішньопартійних реформуваннях, особливостях кадрової політики та механізмах зміцнення влади канцлера. Ф. Бьош підкреслює, що структура партії, її «партійна культура» та модель ухвалення рішень були суттєво переглянуті в 1980-х рр, коли Г. Коль будував власний політичний стиль та формував нову ідеологічну лінію, спрямовану на модернізацію ХДС.

У статті М. Борхарда «Die CDU, Helmut Kohl und das Ludwigshafener Programm» [8] аналізується ідеологічна еволюція Християнсько-демократичного союзу в період формування політичного курсу Гельмута Коля. Автор детально розглядає зміст Людвігсгафенської програми, яка стала одним із ключових документів у процесі модернізації ХДС наприкінці 1970-х рр. Особлива увага приділяється тому, як програмні засади партії вплинули на політичне позиціонування Г. Коля та його здатність консолідувати партійні структури напередодні приходу до влади. Дослідження є важливим для розуміння ідеологічної основи політичної стратегії Коля й трансформацій у внутрішній структурі ХДС.

Однією з найбільш впливових праць із дослідження процесу німецького об'єднання стала книга Ф. Штраусса «Qualität und Politik. Qualität Die Herausforderung. Berlin, Heidelberg» [56], у якій автор аналізує соціально-економічні, політичні та культурні виміри цього процесу. Він підкреслює, що об'єднання Німеччини було не лише результатом міжнародної кон'юнктури, а й наслідком активної позиції уряду Г. Коля, який, на його думку, вчасно зрозумів історичний момент і зміг мобілізувати політичні ресурси для його реалізації. Ф. Штраусс докладно розглядає економічні механізми інтеграції

нових федеральних земель, зазначаючи як їхні успіхи, так і суперечності, що залишилися невирішеними впродовж десятиліть.

Монографія А. Віршинга «Abschied vom Provisorium, 1982–1990» [59] є масштабним дослідженням внутрішньополітичного та міжнародного розвитку ФРН у період між 1982 та 1990 роками – від приходу Г. Коля до влади до об'єднання Німеччини. Автор показує трансформацію Федеративної Республіки як процес «прощання з тимчасовістю», тобто подолання наслідків повоєнного статус-кво. Дослідження охоплює реформування соціально-економічної моделі, нові зовнішньополітичні пріоритети, відносини із союзниками та зміну балансу сил в Європі. А. Віршинг глибоко аналізує роль канцлера Г. Коля як архітектора тривалої стабільності та провідника інтеграційного курсу.

У контексті дослідження внутрішньої та зовнішньої політики ФРН за канцлерства Г. Коля, значний внесок роблять праці, присвячені аналізу політичного курсу канцлера та його впливу на партійну систему і міжнародні відносини. Так, Б. Енгельман у книзі «Schwarzbuch Helmut Kohl: Oder, Wie alles begann» [16] відтворює ключові моменти політичної кар'єри Г. Коля, акцентуючи увагу на конфліктах, скандалах та механізмах впливу на прийняття рішень, та показуючи, що особистий стиль управління Г. Коля і його політичні стратегіями суттєво визначали внутрішню політику ФРН у 1980–1990-х рр.

У дослідженні зовнішньої та внутрішньої політики ФРН за канцлерства Г. Коля окреме місце займають праці, присвячені впливу міжнародних акторів на європейську інтеграцію та внутрішню партійну динаміку. К. Ларрес у статті «Die USA: die europäische Einigung und die Politik Helmut Kohls» [34] аналізує роль США у процесах європейської інтеграції та позицію Г. Коля у цьому контексті. Автор показує, що німецький канцлер активно використовував трансатлантичні відносини для просування власної політики, поєднуючи національні інтереси Німеччини з європейською інтеграцією.

Окремо слід відзначити, внесок В. Весселса, автора праці «Lesehilfe: Zugang zur institutionellen Architektur. Das Politische System der Europäischen

Union» [60], який зосереджує увагу на трансформації зовнішньополітичної доктрини ФРН. Автор аналізує перехід від політики стриманості, характерної для повоєнного періоду, до активнішої участі Німеччини в міжнародних інституціях і миротворчих операціях. Дослідник підкреслює, що саме в період урядування Г. Коля було закладено основи нового підходу до міжнародної ролі ФРН, який передбачав не лише економічну, а й політичну відповідальність за європейську та глобальну безпеку.

Важливим джерелом для вивчення зовнішньої політики ФРН стали праці Г. Кіссінджера, зокрема його монографія «Diplomacy» [28], де він аналізує перебіг міжнародних подій кінця ХХ ст. та місце Німеччини у глобальній політиці. Хоча ця праця не є спеціалізованим дослідженням німецького об'єднання, Кіссінджер детально зупиняється на ролі Гельмута Коля в структурі європейської та трансатлантичної безпеки. Він підкреслює, що Коля був одним із небагатьох західноєвропейських політиків, який послідовно підтримував ідею розширення НАТО та поглиблення політичної інтеграції в Європейських Співтовариствах як гарантії миру на континенті. Також автор наголошує на особливій ролі німецько-французького партнерства, вважаючи його основою стабільності у Європі після 1990 р..

У контексті дослідження внутрішньої та зовнішньої політики ФРН за канцлерства Г. Коля важливе місце посідають праці, присвячені формуванню німецького політичного курсу, еволюції партійної системи та впливу міжнародних акторів на процеси в Європі. Значний внесок у вивчення зовнішньополітичних орієнтирів ФРН зробив Т. Г. Еш у книзі «In Europe's Name: Germany and the Divided Continent» [1]. Автор детально аналізує політичну стратегію Коля у контексті завершення "холодної війни", приділяючи особливу увагу його ролі у подоланні поділу Європи. Гартон Еш відзначає прагнення канцлера поєднати національні інтереси Німеччини з європейською інтеграцією, показуючи, що політика Коля стала ключовим фактором у процесах, які врешті призвели до об'єднання країни та формування нового континентального балансу сил. Дослідник не лише описує дипломатичні

кроки, а й аналізує особистий стиль ведення переговорів, що дозволяє глибше зрозуміти механізми ухвалення рішень у цей переломний період.

Окремий комплекс досліджень присвячений зовнішньополітичним орієнтирам Г. Коля, зокрема німецько-американським та німецько-французьким відносинам. З цього напрямку особливо вирізняється праця М. Фрелиха «Auf den Kanzler kommt es an. Helmut Kohl und die deutsche Außenpolitik» [17], у якій автор аналізує механізми побудови зовнішньої політики ФРН через призму «канцлерської демократії». Фрелих наголошує, що зовнішня політика в епоху Коля значною мірою визначалася саме особистими контактами канцлера, його стратегічними пріоритетами та здатністю до довгострокового планування. Дослідження поєднує як теоретичні підходи, так і аналіз конкретних подій – переговорів з США, Францією, СРСР та країнами ЄС.

У статті вже вищезгаданого А. Віршинга «Die Beziehungen zu den USA im Kontext der deutschen Außenpolitik 1982–1998» [60] висвітлено розвиток німецько-американських відносин у ширшому контексті еволюції зовнішньої політики ФРН у період канцлерства Г. Коля. А. Віршинг аналізує зміну пріоритетів ФРН у кінці холодної війни, вплив НАТО на регіональну та глобальну безпеку, а також значення трансатлантичного партнерства для об'єднання Німеччини, та показує те, що політика Коля будувалася на принципі стратегічної довіри до США, що дозволило ФРН посилити свій міжнародний статус і відіграти ключову роль у формуванні післяхолодновоєнного світопорядку.

Ще одна стаття, присвячена відносинам США та ФРН, належить Б. Штоверу, та носить назву «Transatlantische Beziehungen der Berliner Republik von 1990 bis heute» [54], і в ній досліджуються особливості розвитку трансатлантичних відносин між США та об'єднаною Німеччиною у період після 1990 року. Автор простежує еволюцію політичного партнерства від епохи Коля до сучасності, аналізуючи ключові точки напруження й співпраці – від політики безпеки до економічних питань. Особливу увагу приділено тому, як об'єднана Німеччина поступово ставала більш самостійним актором, водночас

залишаючись залежною від трансатлантичного співробітництва. Дослідження дає ширшу перспективу на роль Коля як канцлера, що заклав основу сучасної зовнішньої політики ФРН і забезпечив міцність партнерства зі США.

Питання інтеграції ФРН до європейських структур та роль Г. Коля у формуванні європейської архітектури висвітлює Д. Грімм у статті «Die Europäische Union im 60. Jahr» [22]. Автор підкреслює, що стратегічні рішення Коля були тісно пов'язані з процесами європейської інтеграції, зокрема в контексті Маастрихтських реформ і зміцнення позицій Німеччини у ЄС.

Питання німецько-французького співробітництва знайшло широке відображення у багатьох працях, особливо це питання висвітлювали саме французькі спеціалісти. Так, у праці Ф. Бозо «François Mitterrand et la fin de la guerre froide (1981–1991)» [9], та К. Жермона «Franco-German Relations and the European Integration Process since 1990» [21]. Вони підкреслюють, що партнерство між Г. Колем та Ф. Міттераном стало одним із стрижневих чинників успішного просування Маастрихтських реформ та розвитку європейської інтеграції початку 1990-х рр. Дослідники показують, що попри розбіжності у національних інтересах, стратегічна співпраця двох лідерів дозволила створити нову архітектуру Європи – політичної, безпекової та економічної. У праці Ф. Боффи «Franco-German Relations in the European Community» [6] досліджуються ключові етапи співпраці між Францією та Німеччиною в межах Європейських Співтовариств, з особливим акцентом на період 1980–1990-х рр. Автор підкреслює, що тандем Коль–Міттеран відігравав вирішальну роль у просуванні інтеграційних процесів, виробленні компромісних рішень у сфері економічної та політичної координації, а також у формуванні Маастрихтського пакету реформ. Праця є важливою для аналізу зовнішньополітичних пріоритетів ФРН, оскільки демонструє, як німецько-французький союз визначав архітектуру європейської інтеграції кінця ХХ ст.

Щодо української історіографії, то вона представлена працями О. Кучика «Політичні аспекти об'єднання Німеччини 1990 р.» [63], А. Савчука «Політика ФРН щодо Східної Німеччини в період Холодної війни» [67], а також працею

А. Пехньо «Історія міжнародних відносин 1945–2000 рр» [66]. Українські дослідники звертають увагу на міжнародно-правові аспекти об'єднання Німеччини, роль СРСР та США у цьому процесі, а також на те, як об'єднання вплинуло на безпекову архітектуру Європи. Особливе місце займає праця О. Кучика, де автор докладно аналізує політичні механізми та дипломатичні рішення, що визначили успіх об'єднавчого процесу, наголошуючи на значенні тристоронніх та багатосторонніх переговорів. О. Кучик у своїй статті досліджує механізми ухвалення політичних рішень під час об'єднавчого процесу, роль міжнародних акторів та внутрішньополітичних чинників. Автор наголошує на значенні переговорів на трьох рівнях (ФРН, СРСР та міжнародні організації), які визначили успіх об'єднання та вплинули на безпекову архітектуру Європи.

Дослідження А. Пехньо «Історія міжнародних відносин 1945–2000 рр.» [66] є фундаментальним прайсходом для вивчення розвитку глобальної політики у повоєнний період, зокрема ролі великих держав у формуванні міжнародної архітектури безпеки та економічних відносин. Автор детально аналізує ключові етапи Холодної війни, процеси деколонізації, формування нових міжнародних організацій та трансформацію системи глобального врядування. Особлива увага приділяється впливу зовнішньополітичних рішень провідних держав на розвиток європейського континенту, у тому числі ролі Німеччини у період після об'єднання. Пехньо відзначає, що внутрішні політичні та економічні трансформації в окремих країнах були тісно пов'язані з глобальними міжнародними тенденціями, що дозволяє розглядати національні процеси у ширшому контексті світової політики.

Таким чином, історіографія, присвячена дослідженню внутрішньої та зовнішньої політики ФРН у період канцлерства Гельмута Коля, охоплює широкий спектр аспектів політичного, економічного та міжнародного розвитку Німеччини кінця ХХ ст. У наукових працях розглядається роль Коля як одного з ключових європейських лідерів свого часу, архітектора німецького об'єднання та політика, який суттєво вплинув на трансформацію як західнонімецької державності, так і європейської політичної системи загалом.

Дослідження цього періоду дають можливість простежити не лише зміни у внутрішньополітичній динаміці – реформування економіки, трансформацію податкової системи, переосмислення соціальної ринкової моделі, – але й зовнішньополітичні орієнтири ФРН, які визначили нове місце країни у світі після завершення «холодної війни».

Проаналізовані праці демонструють, що діяльність Гельмута Коля була багатовимірною та нерідко суперечливою. З одного боку, акцентується на його здатності забезпечити політичну стабільність, зміцнити ХДС/ХСС, вести результативну дипломатію та досягати стратегічних зовнішньополітичних цілей – таких як об'єднання Німеччини, поглиблення європейської інтеграції та підтримання тісних зв'язків зі США. З іншого боку, деякі дослідження підкреслюють складнощі соціально-економічних трансформацій, значне фінансове навантаження процесу об'єднання та критику стилю прийняття рішень, що часто спирався на вузьке коло довірених осіб.

Несуперечливим залишається те, що політика Коля спричинила масштабні зміни в німецькому суспільстві та стала важливою частиною формування сучасної моделі ФРН. Вивчення наукових підходів до цього періоду дозволяє побачити як можливості, так і внутрішні напруження, що супроводжували зміни в економіці, політичній системі, суспільних очікуваннях та зовнішньополітичних орієнтирах. Згадані дослідження показують, що епоха Коля стала не лише часом великих досягнень – насамперед об'єднання країни, – але й періодом тривалих дискусій щодо соціальної справедливості, федералізму та ролі Німеччини в Європі.

Отже, аналіз внутрішньої та зовнішньої політики ФРН у 1982–1993 рр. є цінним не тільки для розуміння одного з найважливіших етапів новітньої німецької історії, але й для усвідомлення витоків сучасних політичних процесів у Європейському Союзі, розвитку трансатлантичних відносин та модернізаційних трансформацій у посткомуністичній Європі. Історіографія цього періоду дозволяє побачити, наскільки глибокими були зміни, ініційовані

урядом Гельмута Коля, і як вони вплинули на політичну архітектуру, що сформувалася після завершення холодної війни.

1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на комплексному поєднанні загальнонаукових і спеціальних історичних методів, що забезпечують всебічний аналіз внутрішньої та зовнішньої політики урядів Гельмута Коля. Вибір методів зумовлений специфікою предмета дослідження, яка охоплює реформаторську діяльність християнсько-демократичних урядів, трансформацію політичної системи ФРН у 1980–1990-х рр., а також участь країни у формуванні нового європейського та світового порядку після завершення Холодної війни.

Передусім у роботі використовується історико-логічний метод, який дає змогу простежити причинно-наслідкові зв'язки між окремими реформами, політичними рішеннями та структурними змінами в суспільстві. Цей метод є ключовим для вивчення динаміки внутрішньої політики урядів Коля, оскільки дозволяє реконструювати логіку ухвалення рішень у сфері підприємництва, податкової реформи, соціальної політики та політичної модернізації. Завдяки застосуванню історико-логічного підходу встановлюються не лише безпосередні наслідки реформ, а й визначаються їхні довгострокові ефекти для економічної моделі соціальної ринкової економіки, функціонування партійної системи та становлення «нової» об'єднаної Німеччини.

Важливе місце у методологічному арсеналі займає порівняльний метод, що дозволив зіставити політику Г. Коля з практикою зарубіжних лідерів, зокрема М. Тетчер та Р. Рейгана, а також із курсом попередніх федеральних урядів ФРН. Це дало можливість виявити спільні тенденції неоконсервативних та ринково-ліберальних реформ 1980-х років, водночас визначивши унікальні риси німецької моделі, яка поєднувала ринкову лібералізацію зі збереженням соціальних гарантій. У зовнішньополітичному аналізі порівняльний метод допоміг оцінити місце Коля серед інших європейських державників кінця ХХ

ст., а також виявити його внесок у формування нової архітектури Європейського Союзу та трансатлантичного партнерства.

Застосування методу системного аналізу дало змогу розглядати внутрішньополітичні процеси як частину взаємопов'язаних структур. У межах цього підходу економічні, соціальні та екологічні реформи розглядаються не ізольовано, а як елементи цілісної політичної стратегії християнсько-демократичних урядів. Системний аналіз дозволив виявити вплив внутрішніх реформ на успішність інтеграції Східної Німеччини після 1990 р., на політичну стабільність ФРН, а також на зовнішньополітичну активність країни. Особливу увагу приділено вивченню взаємозв'язку між модернізацією партійної структури ХДС і зміною політичного балансу в німецькому парламенті, що суттєво вплинуло на ефективність ухвалення урядових рішень.

Одним із ключових спеціальних методів виступає метод історичної інтерпретації джерел, який забезпечує критичний аналіз використаних матеріалів. У процесі дослідження було опрацьовано широкий спектр джерел: праці сучасників Гельмута Коля, документи ХДС, звіти федерального уряду, мемуарну літературу та аналітичні дослідження таких авторів, як К. Гофманн, Н. Блюм, К. Дрехер, Г.-П. Шмідт та інші. Метод історичної інтерпретації дозволив виявити позиції, мотивацію, ідеологічні орієнтири та політичні інтереси різних акторів, а також зіставити офіційні заяви з реальними результатами урядової діяльності. Особлива увага приділялася порівнянню німецьких і зарубіжних джерел, що забезпечило об'єктивність та збалансованість висновків.

У роботі також застосовано проблемно-хронологічний метод, який дав змогу вибудувати внутрішню структуру дослідження відповідно до логіки історичного розвитку. Поділ матеріалу на окремі підрозділи – реформування підприємництва, податкових механізмів, соціальної політики, трансформацію політичної системи та зовнішньої діяльності об'єднаної Німеччини – дозволив реконструювати послідовність і взаємозалежність реформ Коля в часовому

вимірі. Це зробило можливим дослідити, як внутрішні перетворення впливали на формування «нової» ролі ФРН у міжнародних відносинах у 1990-х роках.

Метод структурно-функціонального аналізу застосовувався для дослідження функціонування інститутів влади та політичних механізмів. Він дозволив оцінити роль уряду, парламенту, партійної системи, громадських організацій і бізнес-асоціацій у реалізації реформ. Завдяки цьому методу визначено функціональні зміни у федеральних інституціях після об'єднання Німеччини, а також адаптацію політичної системи до нової соціально-економічної реальності.

Таким чином, методологічна основа дослідження, побудована на поєднанні загальнонаукових і спеціальних історичних методів, забезпечила комплексний і всебічний аналіз внутрішньої та зовнішньої політики урядів Гельмута Коля. Використання історико-логічного підходу дозволило простежити причинно-наслідкові зв'язки між ключовими реформами, виявити внутрішню логіку політичних рішень і визначити їхнє місце у ширшому контексті трансформації Федеративної Республіки Німеччина у 1980–1990-х рр. Порівняльний метод дав змогу розмістити процеси, що відбувалися в Німеччині, у ширшому міжнародному вимірі, зіставивши їх із реформами інших провідних західних держав, а також із політичним курсом попередніх федеральних урядів.

Застосування системного та структурно-функціонального аналізу дало можливість побачити взаємозалежність політичних, економічних і соціальних процесів, що визначали реформаторську діяльність кабінетів Коля. Завдяки цим методам внутрішні реформи розглядалися як складові єдиної стратегічної моделі, яка впливала на стан партійної системи, трансформацію політичних інститутів і формування нової ролі об'єднаної Німеччини в європейській та міжнародній політиці. Важливе значення мало застосування методу історичної інтерпретації джерел, що забезпечило критичний і збалансований аналіз широкого кола документів, мемуарної літератури та наукових праць, дозволяючи відтворити багатовимірність позицій і мотивів політичних акторів.

Проблемно-хронологічний підхід забезпечив логічну структуру роботи та дозволив відтворити послідовність і взаємозумовленість реформ, від внутрішньої модернізації до зовнішньополітичних рішень періоду об'єднання Німеччини. У такий спосіб методологічний інструментарій став основою для формування комплексного бачення політичної діяльності Гельмута Коля, розкриття її особливостей та оцінки її впливу на розвиток сучасної ФРН.

Отже, інтеграція різноманітних наукових методів дала змогу забезпечити всебічність, наукову обґрунтованість і аналітичну глибину дослідження. Такий методологічний підхід дозволив не лише відтворити структурні зміни в політиці урядів Коля, але й оцінити їх у ширшому контексті європейських трансформацій кінця ХХ ст., що робить проведене дослідження репрезентативним і теоретично значущим для подальшого вивчення німецької політичної історії.

РОЗДІЛ II. Внутрішня політика християнсько-демократичних урядів Г. Коля.

2.1. Здійснення реформування підприємництва.

Г. Коль отримав статус «антиекономіста» в світовій історіографії. Після першої перемоги на парламентських виборах новоспечений канцлер висловився у своїй урядовій політичній заяві 1983 р., сказавши: «Економічна система є тим успішнішою, чим більше держава стримує себе та дозволяє людині її свободу. Соціальна ринкова економіка як жодна інша система підходить для реалізації рівних можливостей, майнового процвітання та соціального прогресу. Ми не хочемо більше уряду, ми хочемо менше його, і ми не хочемо менше особистої свободи, ми хочемо її більше» [36, с. 97]. Обравши новим міністром фінансів Г. Столтенберга, уряд почав працювати над ідеями Г. Коля, поступово реалізуючи засади вільної ринкової економіки.

Так, протягом 1982 р., зростання ВВП Німеччини знову відновиться, а інфляція та процентні ставки знизяться. Дефіцит поточного рахунку, який досяг рекордного рівня в першому кварталі 1981 р. (9,8 млрд. німецьких марок або 39,2 млрд. німецьких марок у річному обчисленні), продовжував скорочуватися і навіть починав переходити в профіцит. У цьому середовищі здорове зростання марки на валютних ринках майже неминуче, якщо тільки польська криза не загостриться серйозно або процентні ставки в доларах не повернуться до «цивілізованого» рівня. Що стосувалося ринку праці та робочої сили, то тут всі прогнози сходилися в одному: подальшого зростання кількості безробітних не уникнути. Рівень безробіття становив в середньому від 7–8 %, і тоді німецька громадськість сприйняла цей ймовірний результат досить спокійно. Для країни, яка звикла до рівня безробіття близько одного відсотка протягом більшої частини своєї повоєнної історії (до 1973 р.), і до кількості вакансій, що перевищує кількість безробітних у п'ять до одного або більше, це справді дивно [57, с. 97]. Тим більше, що жодного швидкого рішення ніхто не пропонував. За наявної на той час інституційної структури, економічна політика такого типу, що проводилася з середини останнього десятиліття, не призводила і близько до

того, що нагадує повну зайнятість. ФРН переживала найглибшу та найдовшу економічну рецесію за свою коротку історію, хоча доводиться визнати, що фактичні економічні труднощі, подібні до тих, що спостерігалися під час депресії 1929/33 рр. та попередніх рецесій, майже відсутні. Для суспільства, яке очікувало зростаючий рівень життя, це серйозна проблема, якщо 1,6 мільйона людей не мали роботи (більше, ніж будь-коли з початку п'ятдесятих років), і коли мільйони біженців зі Сходу намагалися знайти роботу на Заході [57, с. 98].

Криза почалася, коли країни ОПЕК різко підвищили ціни на нафту вдруге наприкінці 1978 р. Промислові країни щойно досягли певного успіху в боротьбі з безробіттям. Виробники нафти не бажали і не могли одразу перетворити свої надходження на покупки товарів та послуг у промислово розвиненому світі. Це призвело до дефляційного ефекту, дуже схожого на раптове зростання рівня заощаджень або збільшення податку на додану вартість для зменшення державного дефіциту. Хоча всі промислово розвинені країни однаково постраждали від втрати купівельної спроможності після зростання цін на нафту на 175%, для ФРН існувала додаткова складність. У той час німецька марка була помітно переоцінена, як з точки зору собівартості, так і цін продажу, і незалежно від того, який базовий період використовується. Німецька продукція стала менш конкурентоспроможною на світових ринках [57, с. 98].

З середини 1979 р. іноземні замовлення для німецької промисловості стагнували, а з початку 1980 р. вони фактично скоротилися. З іншого боку, імпорт постійно зростав до весни 1981 р. Переоцінка була сумнівним результатом тривалої та успішної антиінфляційної політики в Німеччині [23, с. 118]. Марка стала міжнародною резервною валютою, і хоча в 1970 р. менше 2% валютних резервів знаходилося в німецьких марках, до кінця десятиліття їхня частка зросла до понад 10%. Імпорт капіталу підтримував тиск на зростання валюти, навіть попри швидке погіршення поточного рахунку. Обмежувальна позиція німецької монетарної політики призвела до ейфорії німецьких марок, яка тривала до літа 1980 р. Переоцінка валюти має сприятливий вплив на внутрішню інфляцію, але завжди існує негативний вплив на міжнародну

конкуентоспроможність. У 1979–1980 рр, коли обмінний курс долара в середньому становив 1,83 та 1,82 німецьких марок, рівень заробітної плати в Німеччині раптово перевищив рівень у США більш ніж на 10%, і ще більшою мірою – рівень в інших, економічно менш розвинених країнах. Німеччина стала менш привабливим місцем для бізнесу, щоб інвестувати та виробляти, відбулася хвиля німецьких прямих інвестицій за кордон, і між 1978–1980 рр. рахунок поточних операцій зменшився на 25,6 млрд \$ США [57, с. 99]. Купівля іноземних товарів та послуг стала достатньо дорогою, щоб вразити як туристів, так і імпортерів. Іноземні замовлення на виробництво були на 25,6% вищими за шість місяців до грудня 1981 року, ніж рік тому [14, с. 317].

В такій складній ситуації Г. Коль сформував нову концепцію християнсько-демократичної партії, близьку за духом та програмними основами до неоконсервативної ідеології. Його найближчими поплічниками стали генеральний секретар партії К. Біденкопф, його наступник Х. Гайслер, а також керівник соціальних комітетів Н. Блюм. Німецькі неоконсерватори, як і їхні американські та англійські однодумці, критикували етатизм епохи ГМК, ідею «держави добробуту», психологію соціального утриманства і безвідповідальності, прожектерство шукачів «ідеальної моделі» суспільного устрою [34, с. 99]. Вони закликали до відродження традиційних засад суспільства, морального оздоровлення, зміцнення базових елементів соціальної структури – сім'ї, церкви, власності, держави. У той самий час Г. Коль уникав говорити про «неоконсервативну революцію. Якщо «Програма принципів» ХДС 1978 р. ще відображала новаторські амбіції нового покоління християнських демократів, то згодом канцлер спробував відмовитися від політизації державного управління, від агресивного фракційного та міжпартійного протистояння, орієнтувався на прагматичні завдання і спирався на консенсус впливових громадських сил [14, с. 319].

Німецькі неоконсерватори часто зверталися до класичних принципів соціального ринкового господарства, сформульованих Л. Ерхардом (1963-1966 рр.), намагаючись здійснити фундаментальний політичний «поворот» (Wende)

від колишньої соціально-ліберальної політики. В умовах кризової ситуації індустріальної моделі економіки висловлювалися ідеї про припинення протиставлення таких понять, як дирижизм (активне втручання державою в економіку країни, жорстке управління нею) та лібералізм, і на перший план почала виходити ідея вільної ринкової економіки, оскільки вона, на думку неоконсерваторів, є найсоціальнішим та дієвим видом економіки, зі стабільним економічним порядком, а добробут громадян досягається особистою працею і передбачає особисту відповідальність [14, с. 320]. Неоконсерватори вважали це важливим чинником духовного, морального розвитку. У концепцію німецького неоконсерватизму цілком органічно увійшли ключові орієнтири післявоєнної християнської демократії – свобода індивіда як поєднання права на особистий вибір і відповідальності за нього, конкурентна основа економічної діяльності, нерозривно пов'язана з політичним плюралізмом і конкуренцією в політичному процесі, відносна соціальна збалансованість, захищеність індивіда від економічного та політичного насильства у поєднанні з існуванням сильної держави, яка здатна проводити активну та послідовну політику [23, с. 131].

Наприкінці 1982 р. внутрішні та зовнішні умови для економічної політики покращилися. Зокрема, відсоткові ставки почали знижуватися в усьому світі, профіцит зовнішньоторговельного балансу ФРН був значним. Використовуючи досвід крайніх соціал-демократів, Г. Коль почав використовувати методи монетаризму (теорія, згідно якої кількість грошей в обігу безпосередньо вказує на те, як розвивається економіка), стимулювання малого бізнесу, пропагував політику бюджетної економії, а характер соціального забезпечення і виділення коштів став більш локальним, відійшовши від підтримки всіх верств населення. При цьому Г. Коль попрацював і над помилками “лівих”, різко критикуючи деякі їхні погляди і дії, використання дефіциту бюджету та високі податки, які забезпечували контроль над державою [25, с. 148]. Тож, відразу після обрання канцлером в 1982 р., Г. Коль продовжив політику, яку безпосередньо почав Г. Шмідт, який полягав в жорсткій економії коштів за рахунок зменшення соціальних програм (цей план

не торкнувся тільки таких галузей як освіта та професійна підготовка), і ці заходи дозволили зменшити бюджетний дефіцит на 30 мільярдів марок вже в 1983 р. Паралельно з цим Г. Коль продовжував реформування правової системи трудових відносин, і за перший рік пропустив через бундестаг приблизно 200 правок. Ці правки стосувалися обмеження прав профспілок, розширювали повноваження роботодавців в момент заключення трудових договорів, диференціювання системи оплати праці. Всіма цими заходами діючий уряд планував суттєво знизити собівартість продукції та збільшити ефективність найманої праці [14, с. 471].

Доречно вказати, що основний курс кабінету Г. Коля полягав в тому, щоб підтримати підприємців і ввести вільну ринкову економіку, або принаймі суттєво послабити державний контроль над нею [14, с. 473]. Тож коли вдалося усунути бюджетний дефіцит, уряд взявся за реалізацію свого плану. По-перше, важливу роль в цьому плані зіграла стимуляція малого і середнього бізнесів, яка була пов'язана з пільговою реформою для підприємців, на який Г. Коль зробив ставку, оскільки саме середній бізнес в цей час володів значними коштами. Великих підприємців також було залучено: їх хотіли використати в сільському господарстві, збільшивши концентрацію земельної власності, оскільки від великого бізнесу в цій галузі було більше користі [25, с. 140]. Високий рівень сільського господарства підтримувався державою за рахунок вирощування високоврожайних сортів та селекції тварин, а також модернізації та механізації. В цей період сільське господарство забезпечувало 73% потреб ФРН. По-друге, почалася програма приватизації, яка хоч і не набула масових масштабів, але тим не менш принесла в скарбницю країни 10 мільярдів марок за 10 років. Приватизація в основному торкнулася малих підприємств, майже повністю оминувши великі підприємства [57, с. 100].

З 1983 р. ФРН почала поступово виходити з кризи перевиробництва, нарощуючи об'єми виробництва, особливо у машинобудівній, хімічній та технічній галузях промисловості. Саме ці кроки дозволили ФРН вийти на провідне місце серед інших країн за торгівлею та виробництвом. Вже в 1990 р.

позитивне сальдо в зовнішній торгівлі порівняно з минулими двома роками було більшим на 20,5 мільярдів марок. Звісно, зростання об'ємів виробництва частково покращило проблему безробіття, і до 1988 р. рівень безробіття в країні вперше опустився нижче 2 мільйонів людей [29, с. 113].

Слід зазначити, що в той час зростають дебати щодо аспектів проблеми «витіснення», а саме щодо питання про те, якою мірою великий попит на кредити державного сектору збільшив процентні ставки і, таким чином, завадив бізнесменам інвестувати в промисловість. Після шоку ОПЕК Бундесбанк підтвердив свою рішучість змусити внутрішніх агентів скоротити свої вимоги до відповідності до (зменшеного) доступного обсягу виробництва. Їхня рішучість була випробувана наступного року, коли працівники державного сектору очолили раунд заробітної плати, вимагаючи високого підвищення заробітної плати [14, с. 213]. Спочатку роботодавці державного, а потім і приватного секторів погодилися на вимоги щодо заробітної плати, ймовірно, очікуючи пом'якшення монетарної політики. Бундесбанк відмовився поступитися, в результаті чого була нав'язана серйозна дефляція. Цей епізод є дуже важливим з двох причин. По-перше, він продемонстрував, що Бундесбанк був готовий до скорочення виробництва, зайнятості та короткострокової прибутковості, необхідних, на його думку, для сприяння відновленню довгострокової прибутковості та інвестицій. А по-друге, він встановив правило політики Бундесбанку за плаваючих ставок, згідно з яким вища інфляція призведе до посилення монетарної політики та ревальвації обмінного курсу [25, с. 101]. Для потужної профспілки машинобудівників IG Metall було вкрай необхідно, щоб ініціатива в майбутніх раундах підвищення заробітної плати належала їм, а не профспілці державного сектору. Підвищення заробітної плати мало бути стриманим настільки, щоб Бундесбанк не був змушений посилювати політику [2, с. 91].

З 1960-х рр. ФРН прагнула сприяти ширшому розподілу багатства та участі працівників у виробничих активах. У 1961 р. був прийнятий “закон про формування активів”, який вже передбачав субсидовані державою плани

заощаджень (наприклад, схеми заощаджень для працівників). За допомогою Закону про участь у капіталі 1983 р. уряд прагнув сприяти участі працівників у капіталі своїх компаній – не лише в планах заощаджень, а й у самій участі в акціонерному капіталі (наприклад, акції працівників, кооперативні акції, тихі партнерства) [29, с. 116]. З'явилися нові допустимі інвестиційні варіанти, такі як придбання акцій працівників, участь працівників у акціонерному капіталі, або участь як мовчазного партнера. Закон переслідував кілька цілей: по-перше, сприяти накопиченню багатства працівниками, посилити участь працівників і, таким чином, ідентифікацію працівників зі своєю компанією, по друге – покращити розподільчу справедливість, сприяти корпоративному фінансуванню за рахунок капіталу працівників [2, с. 188].

Внутрішня економічна політика Г. Коля у 1982–1990 рр. стала одним із найбільш дискусійних і водночас визначальних елементів його політичного курсу. У світовій історіографії канцлер отримав репутацію «антиекономіста», однак такий ярлик радше відображає ідеологічну поляризованість оцінок, ніж реальну ефективність його дій. Опинившись при владі під час найглибшої рецесії повоєнної історії ФРН, Г. Коль та його уряд зіштовхнулися з комплексом труднощів: високим рівнем безробіття, тривалою стагнацією промисловості, наслідками нафтових шоків, переоцінкою німецької марки та структурними дисбалансами, які підірвали конкурентоздатність німецького експорту [25, с. 34]. Запозичуючи окремі підходи свого попередника Г. Шмідта та водночас проводячи власну неоконсервативну лінію, Г. Коль сформував політику, яка ґрунтувалася на жорсткій бюджетній дисципліні, стримуванні державних витрат, стимулюванні приватного підприємництва та реструктуризації трудового законодавства. Скорочення соціальних програм (за винятком освіти та професійної підготовки), обмеження ролі профспілок, податкові стимули, приватизація та підтримка малого й середнього бізнесу стали ключовими напрямками внутрішньої економічної політики уряду. Суттєве значення мав також контекст монетарної політики: жорстка лінія Бундесбанку, спрямована на боротьбу з інфляцією, обмежувала простір для маневру уряду,

але водночас сприяла довгостроковій стабілізації фінансової системи та зміцненню німецької марки. Через це Коля був змушений адаптувати програму реформ відповідно до вимог міжнародних фінансових ринків і внутрішньої економічної ситуації, не допускаючи інфляційного тиску [57, с. 100].

Незважаючи на значні труднощі перших років, політика уряду почала приносити результати вже у середині 1980-х рр.: зростання промислового виробництва, відновлення конкурентоздатності, скорочення безробіття та стабільне підвищення ВВП. Поступове повернення ФРН до економічного лідерства в Європі підтвердило дієвість низки проведених реформ, хоча їхня соціальна ціна залишалася предметом гострих дискусій [14, с. 640].

Отже, економічний курс Г. Коля можна розглядати як компроміс між неоконсервативними ідеями, вимогами ринків, інституційною спадщиною попередніх урядів і необхідністю стабілізації економіки після затяжної кризи. Він створив умови для подальшого економічного піднесення ФРН наприкінці 1980-х рр., що стало важливим фундаментом для фінансування об'єднання Німеччини у 1990 р. Хоча політика Коля викликала значні суперечки, її результати доводять, що саме завдяки цілеспрямованій економічній стратегії ФРН змогла увійти в період німецької єдності з відносно стабільною фінансовою базою та відновленою економічною динамікою.

2.2. Трансформація податкової реформи.

На початку 1980-х рр. основними сферами витрат федерального уряду були соціальне забезпечення та оборона. Землі витрачали найбільше на освіту, а муніципалітети – на охорону здоров'я. Згідно з основним законом (Grundgesetz), розподіл податкових надходжень регулюється між трьома урядовими одиницями (федеральним урядом, штатами та місцевими органами влади) таким чином, що федеральний уряд отримує, серед іншого, податок на споживання (без податку на пиво), митні збори, державні монополії, такі як мито на сірники (до 1983 р.) та податок з обороту. Внески на соціальне забезпечення зростали найшвидше – між 1970–1981 рр частка внесків на соціальне забезпечення у ВНП зростає з 11–14 % через демографічні зміни, більш щедри виплати та слабше економічне зростання після першого нафтового шоку. Хоча частка загальних прямих податків мало змінилася, їхня структура суттєво змінилася. Надходження від заробітної плати зростали набагато швидше, ніж інші прямі податки, головним чином через зростання частки доходів від заробітної плати в загальному доході, прогресивну схему оподаткування доходів та зростання кількості платників податків у найкрутішій частині схеми [18, с. 407].

Ухилення від сплати податків та тіньова економіка створили особливі проблеми. За міжнародними стандартами різниця між чистою заробітною платою та витратами на оплату праці для роботодавців є значною, а високий податковий тягар сприяв тіньовій економіці. Хоча масштаби цієї діяльності важко оцінити, її частка у ВНП, ймовірно, становила лише від 1 до 2 % в 1960-х рр., але на початку 1980-х рр. вона могла сягати понад 10 відсотків. З 1983–1985 рр. було досягнуто значного прогресу в консолідації державного боргу завдяки проведенню політики скорочення, яка вже була розпочата під час рецесії 1981–82 рр, до приходу до влади уряду ХДС-ВДП [23, с. 103].

Варто зазначити, щ податкова реформа 1986–1988 рр. була одним із найважливіших заходів економічної та фіскальної політики уряду Г. Коля (ХДС) у 1980-х рр. Вона вважається центральним елементом його стратегії

економічної політики, яка була зосереджена на податкових пільгах, спрощенні та стимулюванні зростання. Першочерговою метою цих реформ було зняття навантаження на платників податків та спрощення законодавства про податок на прибуток. Податкові пільги на дітей та дитячі виплати були збільшені а також було запроваджено фіксовану ставку для спрощення податкових декларацій. Ще однією важливою метою уряду в цей період було зміцнення купівельної спроможності та економічних результатів після кризових років 1970-х та 80-х років [27, с. 889].

Значну увагу Г. Коль приділяв підприємництву, не відхиляючись від своєї ідеології щодо підтримки саме цієї верстви та надання їй можливості розвиватися і приносити користь державі. Запровадження зручної для працівників та малого бізнесу простої прогресивної шкали прибуткового податку є основою податкової реформи. Триетапне зниження податків становить майже 53 мільярди німецьких марок, або понад 80 %, від загальної суми пільг. У своїй урядовій заяві перед німецьким Бундестагом 18 березня 1987 р. Г. Коль пояснив: «В її основі лежить шкала прибуткового податку з абсолютно новим профілем» [18, с. 417]. Центральним елементом є плавно зростаюча лінійна шкала. Вона є соціально збалансованою, сприятливою для малих та середніх підприємств та базується на результатах діяльності. Основна увага в полегшенні зосереджена на особах з низьким та середнім рівнем доходу та сім'ях. Просто значно збільшивши базову неоподатковувану пільгу, ми гарантуємо, що додаткові півмільйона громадян більше не сплачуватимуть жодних податків. Водночас, шляхом вирівнювання податкової шкали та зменшення податкового навантаження на нерозподілений прибуток, ми покращуємо прибутковість, формування власного капіталу та інвестиційні можливості компаній. Додаткові заходи будуть спрямовані на вирішення конкретних проблем малих та середніх підприємств. Ці заходи з полегшення не лише розширюють можливості для самостійних дій. З вкрай необхідним покращенням податкової конкурентоспроможності німецьких компаній ми

одночасно зміцнюємо можливості для зростання та створення робочих місць [23, с. 99].

Податкове навантаження на платників податків вирішально визначається шкалою податку, де справедлива система оподаткування доходів, заснована на економічній спроможності, яка відповідає конституційному порядку держави соціального добробуту, вимагала під час розробки шкали оподаткування доходів, щоб оподатковуваний дохід, як правило, був відповідним показником економічної спроможності, оподаткування починалося лише вище певного рівня, залишаючи платнику податків так званий прожитковий мінімум, який був неоподатковуваним (базова допомога). Також вимагалось щоб ставки податку зростали зі збільшенням оподаткованого доходу (прогресивне оподаткування), а прогресія за максимальною ставкою податку значно нижче 100% закінчувалася. Ставка податку у 100% була б неприпустимою з конституційних причин (заборона «податку на задущення») [24, с. 200].

Вимога встановити максимальну ставку податку нижче 50% є правдоподібною, щоб забезпечити, щоб кожен зберігав собі принаймні половину свого заробленого доходу. Рівень та прогресія ставок податку повинні визначатися з урахуванням фінансових потреб держави таким чином, щоб прагнення громадян до отримання доходу було максимально захищено. Вирішальним у цьому контексті є те, як оподатковуються вищі заробітки (граничне податкове навантаження) [21, с. 13]. У 1960 р. менше 10% платників податків оподатковувалися в прогресивній податковій категорії; сьогодні це близько двох третин, а до 1990 р. близько трьох чвертей усіх платників податків оподатковуватимуться прогресивно зі зростанням граничних податкових ставок. З огляду на цей незворотний розвиток, дизайн прогресивної податкової категорії має вирішальне значення. Старий графік оподаткування доходів 1981 рж, який діяв до 1985 рж, призвів до збільшення граничних ставок податку з 22% на 28 % пунктів – більш ніж удвічі порівняно з попередньою ставкою – до 50% для оподатковуваних доходів у діапазоні:

- від 18 000 до 60 000 німецьких марок для самотніх осіб,

- від 36 000 до 120 000 німецьких марок для подружніх пар.

Згідно з цим графіком, навіть для високих доходів – далеко від найвищих доходів – понад половина приросту доходу оподатковувалася [23, с. 118].

Реформа податку 1988 р. на прибуток корпорацій шляхом запровадження системи імпутації скасувала багаторазове оподаткування розподіленого прибутку корпорацій. Однак, метою не було звільнення розподіленого прибутку від усіх податків на прибуток або обкладання дивідендів виключно податком на приріст капіталу [18, с. 411]. Натомість, багаторазове оподаткування замінив принцип єдиного оподаткування. Розподілений прибуток корпорацій має одноразово підлягати німецькому податку на прибуток. Якщо акціонер є повним платником податку на прибуток або податку на прибуток корпорацій, оподаткування зрештою стягується з нього за системою імпутації. Звільнення від податку на прибуток корпорацій відбувається у два етапи: по-перше, шляхом зменшення податку на прибуток корпорацій у разі розподілу, а по-друге, шляхом зарахування залишку податку на прибуток корпорацій на податок на прибуток або податок на прибуток корпорацій акціонера [23, с. 45]. Принцип єдиного оподаткування забезпечує рівномірність оподаткування. Отже, для конкуренції між корпораціями не має значення, чи несуть їхні акціонери необмежену чи обмежену податкову відповідальність, чи є вони особисто звільненими від оподаткування. Їхній розподілений прибуток у будь-якому випадку підлягає внутрішньому податку на прибуток [6, с. 21].

Варто звернути увагу на те, що у тому ж році було введено обмеження звільнення від сплати податків для некомерційних житлових та розрахункових компаній. Згідно з тодішнім законодавством, некомерційні житлові та розрахункові компанії звільняються від сплати податку на прибуток корпорацій, торговельного податку та податку на багатство. Завдяки цьому визнанню ці компанії та асоціації отримують такий самий правовий статус, як і житлова компанія, визнана некомерційною організацією. У випадку кредитних установ, частини компанії також можуть бути визнані органами державної

житлової політики, якщо ця частина операційно та організаційно відокремлена від іншої частини. Некомерційні житлові компанії та органи державної житлової політики звільняються від сплати податків, якщо ці компанії визнані некомерційними відповідно до Закону про житлові кооперативи (WGG). Звільнення від сплати податків поширюється на всю господарську діяльність, дозволена WGG [18, с. 423].

Доречно вказати, що звільнивши некомерційні житлові та поселення від податку на прибуток підприємств, торгового податку та податку на багатство, мала бути посилена інвестиційна діяльність цих компаній та створений стимул для забезпечення доступним житлом широких верств населення. Спокійна ситуація на ринку житла в той час демонструвала, що мета, яку переслідує звільнення від оподаткування, значною мірою досягнута. Забезпечення житлом домогосподарств у ФРН знаходиться на високому рівні. На кінець 1985 р. 25,7 мільйона приватних домогосподарств мали доступ до загалом 27,1 мільйона квартир [57, с. 102]. Той факт, що попит на житло завжди перевищуватиме пропозицію в деяких привабливих мегаполісах, не суперечить цій оцінці. Сприятливий розвиток на ринку житла також призвів до значного уповільнення зростання орендної плати. Економічно необґрунтоване навантаження на домогосподарства з низьким рівнем доходу компенсується значно покращеною житловою допомогою. Комплексний правовий захист орендарів запобігає необхідності орендарів, які дотримуються своїх договорів оренди, відмовлятися від своїх квартир без поважних причин [30, с. 207].

Узагальнюючи, податкова та бюджетна політика уряду Г. Коля не лише забезпечила подолання наслідків кризи початку 1980-х рр., але й створила структурні умови для економічного зростання та фінансової стабільності напередодні об'єднання Німеччини. Вона визначила основні параметри німецької економічної моделі на кінець ХХ ст., поєднавши консервативну фіскальну дисципліну з модернізованою соціальною ринковою економікою.

2.3. Соціальні перетворення урядів.

Орієнтація соціальної політики уряду Г. Коля була сформована переходом від експансивної держави загального добробуту 1970-х рр. до більш регуляторної політики. Керуючись провідним принципом «інтелектуального та морального повороту», Коль дотримувався економічно ліберального курсу з більшим акцентом на особисту відповідальність та субсидіарність. Водночас уряд мав реагувати на масштабні соціальні та економічні виклики, зокрема возз'єднання Німеччини, що почалося в 1990 р.

Основними принципами соціальної політики за Г. Коля були ринково-орієнтований підхід, і на відміну від політики попередньої соціально-ліберальної коаліції, яка була більш спрямована на державне втручання, Коль наголошував на сильнішій ролі ринку. Соціальна політика мала бути «активуючою», а не пасивною для забезпечення соціального забезпечення. Активно використовувався принцип субсидіарності, тобто відповідальність за соціальне забезпечення повинна, наскільки це можливо, лежати на окремих особах, сім'ях та приватних установах. Через зростання соціальних витрат та зростання державного боргу одним із центральних завдань було обмеження витрат на державу загального добробуту [30, с. 209].

Заходи зі створення робочих місць в першу чергу спрямовані на реінтеграцію важкодоступних безробітних на ринок праці. Тимчасові робочі місця надаються для протидії тривалому безробіттю та втраті професійної кваліфікації [23, с. 47]. У 1983 р. було доступно 2,37 мільярда німецьких марок бюджетних коштів та дозволів на зобов'язання. Це найбільша сума з часу прийняття Закону про сприяння зайнятості, який набрав чинності в 1969 р. Такий високий рівень фінансування, гнучке застосування правових положень та інтенсивна реклама серед потенційних постачальників сприяли тому, що кількість людей, зайнятих у заходах зі створення робочих місць, зросла більш ніж удвічі з 23 700 до 60 800 у період з січня по жовтень 1983 р.. Це зупинило тенденцію до зниження останніх років [8, с. 32].

Індивідуальна підтримка професійного навчання відповідно до «Закону про сприяння зайнятості» робила важливий внесок, особливо в часи напруженості на ринку навчання, уборієнтацію молоді на професійне навчання, зміцнювала їхню готовність до навчання та вирівнювала регіональний дисбаланс в наявності місць для навчання. Кількість учасників заходів професійної підготовки значно зросла за останні роки. Заходи зі створення робочих місць також дедалі частіше використовуються для молодих безробітних [30, с. 309]. У червні 1983 р. приблизно 17 800 молодих людей віком до 25 років вже були залучені до заходів зі створення робочих місць (у 1982 р. в середньому трохи менше 8000), що становить приблизно 35% усіх зайнятих у заходах зі створення робочих місць. Також дедалі частіше пропонується поєднання роботи та навчання. Наприкінці серпня 1983 р. понад 2000 учасників брали участь у таких заходах. Спеціальна програма «Освітні гранти для безробітної молоді», що фінансується федеральним урядом, була розширена у 1983 р. [18, с. 408]. Зростання безробіття, частина різко зрослих витрат Федерального агентства зайнятості більше не могла покриватися за рахунок внесків. Тому, як це передбачено Законом про сприяння зайнятості, з федерального бюджету довелося залучати більше коштів.

Щоб обмежити потребу федерального уряду в субсидіях, Федеральне агентство зайнятості також довелося включити до консолідації федерального бюджету. Цього було досягнуто шляхом збільшення доходів та зменшення індивідуальних виплат згідно із «Законом про сприяння зайнятості» [3, с. 119]. Зокрема, ставка внеску, що застосовується до роботодавців та працівників, була збільшена з 2,0% до 2,3% кожного (можливість зменшення внесків закріплена постановою Федерального уряду, що набула чинності 1 січня 1986 р.), перехідна допомога для учасників заходів професійної реабілітації була зменшена відповідно на 10 та 5 % пунктів на основі соціальних критеріїв, тривалість отримання допомоги по безробіттю була розподілена більш значно, ніж раніше, залежно від тривалості роботи, база оцінки внеску Федерального

агентства зайнятості до пенсійного страхування одержувачів допомоги була встановлена на рівні розміру допомоги, що замінює заробітну плату [30, с. 309].

Доречно вказати, що незадекларована праця, незаконне працевлаштування іноземців та несанкціоноване тимчасове працевлаштування (тимчасова робота) порушують ринок праці та завдають великої шкоди державі, економіці та соціальному забезпеченню. Нормативні акти та заходи, що набули чинності на початку 1982 р. із «Законом про боротьбу з незаконною зайнятістю», були покликані сприяти більш жорсткій боротьбі з незаконною зайнятістю. На основі цього закону Федеральне агентство зайнятості створило «Центри обробки заявок на боротьбу з незаконною зайнятістю» у 25 базових бюро зайнятості, які розпочали свою роботу на початку 1983 р.. Все вказувало на те, що ця реорганізація буде успішною [53, с. 32].

Щодо освітньої політики, то ситуацію з місцями для навчання у 1982 р. слід оцінювати на тлі складної загальної економічної ситуації. З приблизно 631 тис. новоукладених договорів про навчання, приблизно на 25 000 договорів більше було укладено у 1982 р., ніж у 1981 р. Це відповідає зростанню на 4,2%. Загальна кількість місць для навчання (заповнених та незаповнених) у 1982 р. становила приблизно 651 тис. Це компенсувалося попитом у 667 тис. Отже, попит на місця для навчання перевищував пропозицію приблизно на 16 тис., або на 2,4%. У рамках «Програми сприяння професійному навчанню молоді з малозабезпечених сімей», яка діє з 1980 р., 8000 колишніх учнів з особливими потребами, випускників молодших класів середньої школи без диплома, соціально незахищених молодих людей та молодих іноземних громадян, які, незважаючи на участь у професійно-підготовчих заходах, не змогли знайти роботу, протягом 1983–1984 навчального року проходили міжфірмову підготовку у визнаній установі для учнів [53, с. 33]. Метою цих заходів є компенсація труднощів у перший рік тією мірою, якою навчання можна продовжити на підприємстві. Якщо молода людина не може знайти навчальну компанію, їй гарантується можливість завершити навчання у міжфірмовому навчальному центрі. За другим варіантом фінансування допомоги, пов'язаної з

навчанням, який доступний з 1982 р., підтримуються молоді люди, які вже пройшли виробничу підготовку на підприємстві, але все ще потребують подальшої підтримки для успішного продовження навчання. Це також стосується молоді людей, які раніше були безробітними або яким загрозувало безробіття. У 1983 р. “Закон про бюджетний супровід” обмежив підтримку студентів тими, хто не проживав з батьками через навчання. Законом про бюджет 1983 р. підтримка студентів була повністю перетворена на позики. Обсяг фінансування, отриманого окремими студентами під час навчання, не змінюється, що гарантує фінансування, яке відповідає їхнім потребам [53, с. 33]. Восени 1983 р. батьківські допомоги на дохід та максимальні внески на соціальне забезпечення були збільшені відповідно до тимчасового підвищення вартості життя та граничних розмірів оцінки. Це запобігає перенесенню витрат на батьків та підтримує стабільність фінансування, вперше досягнуто в 1979 р.. Після того, як у 1981 р. німецький Бундестаг вирішив, що федеральний уряд відмовиться від завдання сприяння студентському житлу, яке раніше фінансувалося спільно з федеральними землями, до кінця 1983 р., новий федеральний уряд наприкінці 1982 р. дозволив участь у будівництві студентського житла по-новому: завдяки адміністративній угоді про сприяння соціальному житлу в 1983 та 1984 рр. дії програми, федеральні землі отримали право використовувати загалом до 10% своєї частки федеральних коштів, призначених для будівництва орендного житла, що становить 1 мільярд німецьких марок (до 100 мільйонів німецьких марок) зі «Спеціальної програми відродження попиту на соціальне житло та будівництво в мегаполісах», для сприяння студентському житлу. Це має на меті забезпечити створення більшої кількості житла для студентів у найближчі роки [53, с. 34].

Ще однією масштабною проблемою, яка згодом навіть привела до відставки коаліційного уряду, слід вважати складну пенсійну політику. У 1989 р. пенсійна реформа 1992 р. була прийнята консенсусом між ХДС/ХСС, СДПН та ВДП. Вона мала на меті рівномірно розподілити демографічне навантаження між майбутнім та нинішнім поколіннями, тим самим готуючи систему

пенсійного страхування до майбутнього. Тільки завдяки бажаному рівному розподілу було ймовірно, що можна було б переконати зацікавлені групи спільно впровадити реформу. Після воз'єднання однією з найбільших проблем стала інтеграція східнонімецьких пенсіонерів у західнонімецьку пенсійну систему. Це призвело до значного фінансового тягара [53, с. 37]. Пенсії повинні були продовжувати слідувати тенденціям заробітної плати відповідно до пенсійної реформи 1957 р., щоб робоча фаза та наступна фаза отримання пенсії продовжували утворювати єдине ціле, а пенсіонери не були відрізані від економічного розвитку. Однак коригування пенсій більше не базуватиметься на середній валовій заробітній платі, а на чистій заробітній платі. Це більше враховуватиме податки, що стягуються із заробітної плати, які в минулому зросли. Цей захід має на меті забезпечити, щоб рівень чистої пенсії не зростав далі, а навпаки, залишався постійним (приблизно на рівні 70%), і таким чином пенсіонери солідарно розділяли тягар демографічного розвитку [53, с. 37]. Крім того, метою було протидіяти зростаючій тенденції до дострокового виходу на пенсію та зробити трудове життя більш гнучким та довшим. Це має на меті покращити співвідношення між платниками внесків та пенсіонерами, а також зменшити демографічно обумовлене навантаження. З цією метою вікові межі 60 та 63 років для отримання дострокових пенсій мають бути поступово підвищені до 65 років, починаючи з 2001 р. [53, с. 41]. Вікові обмеження виходу на пенсію також залишатимуться гнучкими, щоб застраховані особи могли отримувати пенсію до трьох років раніше відповідного пенсійного віку. Однак отримання дострокової пенсії тепер спричинятиме більші відрахування. За кожен рік підвищення пенсія зменшуватиметься на 3,6%, але за кожен рік відмови вона збільшуватиметься на 6%. Додаткову гнучкість забезпечує можливість отримання часткової пенсії з відповідним зменшенням оплачуваної роботи. Цю пенсію можна отримувати на одну третину або дві третини, при цьому ліміт додаткового заробітку зменшуватиметься в кожному випадку [46, с. 350]. Можливість зарахування періодів без сплати внесків, таких як періоди безробіття, була зменшена. Тепер, через реформу, лише 80% останньої зарплати

було основою для отримання права на пенсію. З 1986 р. батько міг мати один рік виховання дитини, зарахований до своєї пенсії. Цей період вважався таким, ніби вони заробили 75% середнього заробітку та сплатили відповідні внески. Реформа продовжила цей період до трьох років, але лише для тих, хто народився в 1992 р.. Крім того, замість лише п'яти років виховання дитини, 10 років могли бути зараховані як періоди врахування. Ці періоди враховуються, наприклад, у вимогах до отримання пенсій та доступі до виплат за пенсіями у зв'язку зі зниженням працездатності, пенсіях за мінімальним доходом та достроковому виході на пенсію (наприклад, 35-річний період очікування для дострокового виходу на пенсію) [5 с. 11].

На початку 1983 р. Федеральний міністр праці та соціальних справ призначив консультативну групу, завданням якої було визначити слабкі місця та проблеми чинної системи фінансування лікарень, оцінити їх та розробити альтернативні рішення. З метою подальшого розширення наукової бази щодо взаємозв'язків та факторів впливу в охороні здоров'я, федеральний уряд прийняв програму сприяння дослідженням та розробкам в галузі охорони здоров'я 1983–1986 рр. Основна увага приділяється захворюванням, які найчастіше призводять до смерті, інвалідності або непрацездатності: серцево-судинні захворювання, рак, ревматичні та психічні захворювання [31, с. 13]. Дослідження для структурного вдосконалення системи охорони здоров'я повинні були зосередитися на трьох ключових напрямках: ефективність самих закладів охорони здоров'я та їх економічна ефективність, розглядалося питання вдосконалення процедури обов'язкового медичного страхування, а також покращення управління закладами охорони здоров'я. Слід зазначити, що в період 1983–1986 рр. було розглянуто питання впливу структурованої системи медичного страхування на розвиток та ефективність фондів медичного страхування, структурні питання щодо обсягу та спектру послуг, що пропонуються обов'язковим медичним страхуванням, та окреслено передумови, можливості та наслідки глобального контролю в медичному страхуванні [11, с. 71]. В зв'язку з постійною фінансовою проблемою в Німеччині значна увага

приділялася прозорості виплат та витрат у медичному страхуванні. Тому впродовж 1980–1990-х рр. відбувалося впровадження законів про стримування витрат [53, с. 49].

«Закон про структуру охорони здоров'я» від 21 грудня 1992 р. мав на меті забезпечити довгострокову стабільність ставок внесків на медичне страхування. Для досягнення цієї мети були спрямовані короткострокова економія та довгострокові структурні зміни. Найважливіші зміни торкнулися бюджетування витрат на послуги та адміністративних витрат, впровадження бюджету на фармацевтичні та терапевтичні препарати, збільшення співоплат застрахованих осіб, контролю кількості лікарів шляхом планування попиту, впровадження вільного вибору постачальника медичного страхування, коригування структури ризиків між окремими постачальниками медичного страхування, плановане впровадження позитивного списку для фармацевтичних препаратів, сприяння амбулаторній хірургії, впровадження нової системи оплати праці в лікарнях (фіксована ставка за випадок та спеціальна винагорода) [44, с. 98].

Зі збільшенням тривалості життя, особливо з середини ХХ ст., також збільшилася кількість людей, які потребують догляду, та тривалість потреби застрахованих осіб у догляді. Щоб покрити витрати на довгостроковий догляд, постраждалі на початку 1980 рр. частіше, ніж раніше, зверталися за соціальною допомогою [31, с. 32]. Баварський фонд медичного страхування державних службовців був першою страховою компанією, яка запропонувала страхування щоденної допомоги по догляді у 1978 р. У 1981 р. 48-ма конференція міністрів охорони здоров'я німецьких земель обговорила «Створення та фінансування амбулаторних та стаціонарних медичних послуг». У 1990 р. тодішній уряд землі Баден-Вюртемберг вніс до Бундесрату (Федеральної ради) законопроект про забезпечення фінансового ризику довгострокового догляду [53, с. 65]. Також через те, що витрати на постачальників соціального забезпечення продовжували зростати, чотири роки по тому, 22 квітня 1994 р., Бундестаг (Парламент Німеччини) та 27 квітня 1994 р. Бундесрат (Федеральна рада)

ухвалили Соціальний кодекс (SGB XI), яким запровадив соціальне страхування довгострокового догляду (SPV) як обов'язкове страхування з 1 січня 1995 р. [44, с. 103]. Тому одним із найважливіших нововведень у соціальній політиці за часів Коля було запровадження обов'язкового страхування довгострокового догляду. Німецьке страхування довгострокового догляду було запроваджено як п'ятий стовп соціального забезпечення. Його метою було захистити людей від фінансового ризику, пов'язаного з потребою в догляді, та полегшити тягар для постачальників соціального забезпечення та сімейних опікунів. До 1995 р. потреба в догляді була суто приватним ризиком. Витрати мала нести людина або фінансуватися за рахунок соціальної допомоги [44, с. 104]. Зростання кількості людей похилого віку та зростання вартості догляду призвели до значного тягаря для сімей та установ соціального забезпечення. Запровадження страхування довгострокового догляду обговорювалося протягом десятиліть. За тодішнього уряду під керівництвом ХДС міністр соціальних справ Н. Блюм виступав за солідарне рішення, що передбачає оплату за використання. Були тривалі переговори, зокрема з Вільною демократичною партією (ВДП), яка спочатку виступала за модель приватного страхування. Центральним предметом суперечки було фінансування роботодавцями. Щоб компенсувати додаткові витрати для компаній, релігійний День покаяння та молитви був скасований як державне свято (за винятком Саксонії) [53, с. 77].

Також урядом було введено декілька видів страхування. Страхування довгострокового догляду було включено до Соціального кодексу разом зі страхуванням здоров'я, пенсійним страхуванням, страхуванням від безробіття та нещасних випадків. Обов'язкове страхування було запроваджено для всіх, хто мав державне та приватне медичне страхування. Ті, хто мав державне медичне страхування, автоматично ставали учасниками схеми соціального страхування довгострокового догляду зі своїм фондом медичного страхування. Стаціонарне страхування довгострокового догляду, яке набуло чинності 1 липня 1993 р., також мало на меті зменшити переповненість лікарень, що стало причиною поступового скорочення бюджетів лікарень. Це мало на меті

щорічно розвантажити систему обов'язкового медичного страхування на 800 мільйонів німецьких марок [37, с. 113]. Недостатня переповненість визначалася як «пацієнти, які не потребують або більше не потребують стаціонарного лікування». Цим пацієнтам не дозволялося лікуватися в лікарнях за рахунок коштів фондів медичного страхування. Соціальне страхування довгострокового догляду фінансувалося за рахунок внесків, що розподілялися порівну між роботодавцями та працівниками. Виплати зі страхування довгострокового догляду були розроблені як часткові виплати. Вони не покривали всі витрати на догляд, але мали на меті забезпечити базове покриття та зменшити співоплату тих, хто потребує догляду [31, с. 39].

Була присутня певна класифікація за одним із трьох рівнів довгострокового догляду, яка базувалася на фактичних потребах у догляді та часі, необхідному для догляду. Залежно від рівня догляду та виду наданого догляду, ті, хто потребує догляду, могли отримувати виплати у натуральній формі (амбулаторні послуги з догляду), допомогу на довгостроковий догляд (за самостійно організований догляд родичами) або стаціонарний догляд [37, с. 115]. Впровадження даної системи зняло навантаження з постачальників соціального забезпечення та створило солідарну систему страхування, яка дозволила багатьом людям, які потребують догляду, отримувати кращий догляд. У наступні десятиліття страхування довгострокового догляду кілька разів реформувалося, щоб реагувати на суспільні зміни, зростання витрат та нові виклики [44, с. 127].

Отже, у висновку соціальна політика уряду Гельмута Коля поєднувала ліберальні ринково-орієнтовані підходи з необхідністю реагування на економічні та демографічні виклики об'єднання Німеччини. Було запроваджено активні заходи зайнятості, розширено професійну підготовку молоді та оптимізовано фінансування Федерального агентства зайнятості. У сфері освіти та охорони здоров'я уряд здійснив структурні реформи, підвищив прозорість та ефективність системи.

Особливим досягненням стало обов'язкове страхування довгострокового догляду (SGB XI), що зменшило навантаження на сім'ї та соціальні фонди, створивши солідарну систему підтримки осіб, які потребують догляду. Загалом реформи Коля заклали фундамент модернізації німецької соціальної держави, поєднуючи ліберальні принципи з адаптацією до нових викликів.

2.4. Реформування політичної системи країни.

12 червня 1973 р. Г. Коль був обраний федеральним головою ХДС, змінивши Р. Барцеля, який не балотувався на переобрання. З цими обраннями Коль ініціював комплексну партійну реформу, спрямовану на оновлення ХДС як організаційно, так і програмно. Р. Барцель зазнав невдачі у вотумі недовіри канцлеру В. Брандту в 1972 р., що послабило його позиції. Федеральним виборам 1976 року передувала запекла кампанія. Яскраві гасла, такі як «Свобода чи соціалізм» ХСС, мали на меті мобілізувати виборців і сприяли поляризації політичного ландшафту. Однак основна увага була зосереджена на двох кандидатах на посаду канцлера: ХДС та ХСС агітували за Г. Коля, міністр-президента Рейнланд-Пфальца. Соціал-ліберальна коаліція спиралася на канцлера Г. Шмідта та його імідж кризового менеджера. Телебачення дало провідним кандидатам можливість представити себе виборцям за три дні до виборів. У чотирьох з половиною годинах дебатах чотири лідери партій порушили ключові політичні питання [19, с. 116].

Г. Коль вже мав досвід модернізації партії. Його метою було реорганізувати партію та переорієнтувати її платформу, щоб зміцнити її як потужну опозиційну силу та майбутню правлячу партію. На думку канцлера ХДС мав стати більш сучасним, професійним та краще скоординованим. Під керівництвом Коля ХДС перетворився з досить статечної передвиборчої машини на швидкісну передвиборчу машину. Реформи призвели до зміцнення членської бази партії та кращої позиції партії в суспільстві. Вже на федеральних виборах 1976 р. альянс ХДС/ХСС досяг свого другого найкращого результату в історії – 48,6%, хоча цього ще не було достатньо для формування уряду. Після виборів 1976 р. Г. Коль очолив опозиційну парламентську групу в Бундестазі. Зрештою, реформи сприяли тому, що Коль став канцлером у 1982 р. шляхом конструктивного вотуму недовіри, тим самим започаткувавши довгу еру уряду під керівництвом ХДС [19, с. 117].

Політичні ідеї та цілі виникають переважно в результаті дискусій, а дискусії, у свою чергу, виникають майже неминуче в партії, яка об'єднує багато

соціальних верств, груп та інтересів. Тому нездатність ХДС достатньо розвинути свій характер як народної партії сприяла втраті нею перспективи. Звичайно, Союз складався з протестантів і католиків. Однак союз усіх соціальних верств і груп населення був союзом виборців, але навряд чи членів. Сам Г. Коль запропонував тверезий аналіз: «Протягом перших п'ятнадцяти років ХДС ще не був народною партією в сучасному розумінні, а радше виборчим об'єднанням. Сама структура її членства означала, що низовий рівень не мав необхідної широти обговорення таких питань» – як фундаментальна програма [19, с. 117].

Після своєї переконливої перемоги на виборах 1976 р. (48,6 %) Г. Коль здобув посаду голови, але не непохитну солідарність парламентської групи. По-перше, криза з ХСС досягла своєї кульмінації. По-друге, визнані та видатні постаті (навіть окрім Ф. Й. Штрауса), такі як К. Карстенс, Г. Шредер та Г. Столтенберг, не надавали автоматично новачкові повноважень у парламентській групі [28, с. 16]. Як універсал, його вважали таким, що не має досвіду з багатьох суттєвих питань. Його зусилля щодо інтеграції фракцій у партії та парламентській групі інтерпретувалися як слабкість лідерства. Йому бракувало міжнародного досвіду. Зокрема, ЗМІ культивували політично ефективний імідж провінційного діяча. Сам Г. Коль пише: «Моя, хоч і визнано, неелегантна фігура та мій помітний пфальцьський діалект зіграли в цьому свою роль, як і моє «старомодне» розуміння політичних чеснот. Будь-хто, хто виглядає так, легко стає мішенню для глузувань та жартів, і не лише карикатуристів» [28, с. 18].

Третій етап Г. Коля у переформатуванні партійної структури служить яскравим прикладом його поступового шляху. Його поділяють на два періоди: від перемоги на посаді канцлера в 1982 р. до Бременської партійної конференції та початку світових політичних потрясінь 1989–1990 рр., з одного боку, та від процесу возз'єднання до поразки на виборах 1998 р., з іншого. У 1982 р. канцелярія стала центром влади ХДС. Однак прийняття конкретних рішень перейшло до дуже особистого кола радників канцлера, доповненого

представниками керівництва парламентської групи: вираз зростаючої актуальності парламентської групи для партії, оскільки її члени були безпосередньо залучені до процесу формування уряду [4, с. 123].

Незважаючи на неминучі суперечки, була сформована «міцна вісь між парламентською групою та урядом» [4, с. 124]. Натомість Генеральний секретар Х. Гайслер прагнув позиціонувати партію та себе як незалежну структуру: часто провокаційно виступаючи проти курсу уряду канцлера та не консультуючись з ним як головою партії. Однак саме довіра канцлера привела його на посаду. Генеральний секретар вважав себе фактично виконуючим обов'язки голови партії. Якщо, на його особисту думку, це відповідало інтересам партії, він вважав за доцільне діяти проти формального голови. Однак парламентська система правління не визнає такої ролі. Вона фундаментально базується на лояльності, що культивується через спілкування між канцлером, парламентською групою та партією [28, с. 113].

Г. Коль створив особливу систему дружби, засновану на близькості та довірі, не в останню чергу на компетентності. У деяких випадках це існувало поряд з інституційними зв'язками: Е. Акерманн, В. Бергсдорф, Ю. Вебер, Х. Тельчик [4]. Ситуація нічим не відрізнялася на наступному вищому рівні. Якщо голова вважав, що ця лояльність порушена, відбувалося виключення з цього кола керівництва, але аж ніяк не фундаментальне усунення всередині партії. Навіть кар'єри видатних осіб не завершувалися, принаймні не послідовно. Прикладами є К. Біденкопф, Р. фон Вайцзеккер, Н. Блюм, Р. Зюссмут та Г. Гайслер. Г. Коль мав усвідомлювати ризики, пов'язані з приведенням висококомпетентних та проактивних осіб до центру влади. Однак він також знав, як розрізняти ці сильні сторони та недоліки характеру [28, с. 117].

Ця персоналізація призвела до зусиль, спрямованих на залучення до партії шанованих та інтелектуально збагачувальних діячів. Вони мали відродити партію та принести їй користь завдяки своїй привабливій харизмі. Здобуття сильної присутності в публічному дискурсі було надзвичайно важливим. До списку вже згаданих слід додати Р. Герцога. Г. Коль сприяв

їхньому сходженню на керівні посади. Він ризикував конкуренцією. Але він не дозволив, щоб його владу оскаржили [28, с. 119].

Крім того варто згадати, що голова створив власну стабільно ефективну комунікаційну мережу глибоко в партійних колах. Він, наприклад, дивував голів та керуючих директорів районних об'єднань несподіваними телефонними дзвінками, щоб дізнатися про їхнє особисте благополуччя, місцеву ситуацію та їхні політичні оцінки. Або ж він звертався за підтримкою. Це не лише значно розширило його базу лояльності по всій партії, але й забезпечило його важливою та корисною прямою інформацією для внутрішньопартійних процесів та стратегій [4, с. 145].

Це високоперсоналізоване партійне керівництво, засноване на патронажі та заступництві, можна по суті розуміти як «систему Коля». Перенесення його основних принципів, разом із конкретними особами з Рейнланд-Пфальцу, до Бонна спочатку полегшувало доступ до партійного керівництва. Поступово воно перетворилося на окрему мережу та інструмент для консолідації інформації та влади, впливаючи на саму партійну організацію [28, с. 118].

Підвищення ефективності насамперед було ключовою вимогою Г. Коля. Він протиставив цю вимогу Аденауеру та Ерхарду ще в 1964 р., на початку своєї кар'єри у виконавчому комітеті партії. Він наполягав на тому, щоб до виконавчого комітету як керівного органу партії та внутрішньопартійних обговорень ставилися серйозно, як і до розробки чіткого програмного профілю. Він розумів зв'язок між належною партійною організацією та впливом на політичний процес [4, с. 137]. З ним молоде покоління, яке здобуло популярність в епоху заснування, було більш відкритим до організаційних питань. Для них членство в партії, професіоналізм та участь також поєднувалися, пропонуючи кар'єрні можливості. Це дало партії поштовх до модернізації. Г. Коль був обраний до виконавчого комітету саме з цієї причини. Його вважали молодим, ліберальним та проактивним реформатором. Розсіяній та ослабленій, але обережно змінюваній, партії відомих осіб потрібно було

показати сучасний шлях до перетворення на сучасну, засновану на членстві та народну партію [28, с. 133].

Задовго до обрання головою Г. Коль відіграв вирішальну роль у цьому процесі відродження. Протягом цих років потрясінь він призначив генеральними секретарями двох блискучих умів, Біденкопфа та Гайслера. Хоча вони, можливо, й конфліктували з ним, вони принесли величезну користь ХДС. Було здійснено швидку та ефективну реструктуризацію федеральної штаб-квартири, централізацію керівництва партії, реформаторське розширення місцевих та районних асоціацій та збільшення персоналу по всій країні, що супроводжувалося навчальними програмами для підвищення якості цих партійних працівників: професіоналізація керівництва партії. Було створено інтелектуально визнану групу планування, і ХДС мав стати «партією своїх членів». Водночас президія та виконавчий комітет партії здобули статус [28, с. 134].

На практиці організаційна реформа залишалася постійним завданням, що відображало суспільні зміни. Партія, наприклад, мала чудову репутацію у використанні інформаційних технологій. Після короткого початкового етапу, голова сам очолив комісію з реформ «Сучасна партійна робота в дев'яностих роках» у 1988 р., ще будучи канцлером. В результаті, кількість членів зросла з 457 393 у 1973 р. (коли Коль обійняв посаду голови) до 734 555 (коли Г. Коль став канцлером) [28, с. 113].

Г. Коль вже був одним із вирішальних програмних натхненників, які обережно розширювали фундаментально прагматичну орієнтацію партії. Доручивши реформувати Берлінську програму, він представив майже радикально гнучкий проект [51, с. 178]. Після приходу на посаду він ініціював процес обговорення, який мав би привести від існуючих програм дій до першої, комплексної політичної програми, як за змістом, так і за методологією, яка відповідала б вимогам часу. У 1974 р. фон Вайцеккер очолив комісію з розробки Людвігсхафенської програми, яка була прийнята в 1978 р. З одного боку, було важливо відобразити поточні соціальні дебати, соціальні

диференціації та медіа-дискурс. З іншого боку, основні цінності ХДС ні в якому разі не можна було відмовлятися [51, с. 181]. Це створювало виклик у неминучих розбіжностях між християнсько-консервативним, соціальним та ліберальним крилами, причому останнє було більш відкритим до соціальної політики. По дорозі цей процес включав, не в останню чергу, діалог про «нове соціальне питання», сформульоване Гайслером, між організованими та неорганізованими інтересами: літніми людьми, самотніми батьками, безробітними, великими сім'ями, трудовими мігрантами та людьми з інвалідністю. Традиційний класовий поділ став застарілою сферою діяльності СДПН. ХДС кинув виклик своїй соціальній компетентності: «геніальний хід» [4, с. 138].

У цій програмі християнство втратило свій релігійний характер. Воно перетворилося на етичну основу для спільних дій християн та нехристиян. Особиста орієнтація стала визначальною, а не її виправдання. Соціальні питання та соціальна справедливість залишалися важливими, але згідно з (католицьким) принципом субсидіарності, вони не були звільнені від особистої відповідальності та індивідуальних зусиль. Принцип свободи не втратив ні своїх метафізичних посилянь, ні свого обов'язку діяти відповідально та соціально відповідально. У цьому дусі назва цієї першої політичної програми була: «Свобода, Солідарність, Справедливість» [7, с. 124]. Два конкретні аспекти заслуговують на увагу: по-перше, прагнути до «політики соціального порядку» з метою «справедливості, що базується на заслугах та розподілі», і по-друге, гарантувати «забезпечення екологічного майбутнього». Г. Коль започаткував цей новий початок. Він дозволив йому сформуватися під керівництвом Вайцеккера та за його власного постійного нагляду. Це був складний процес з багатьма суперечливими дебатами та 3 тис. запропонованими поправками. Після завершення цього багаторічного процесу пошуку своєї позиції голова партії відчув себе зобов'язаним вимагати лояльності та солідарності від представників вкрай консервативного

інакомислення. Успіх у Людвігсгафені був його довготривалим успіхом [7, с. 124].

Голова одразу у 1990 р. усвідомив, що відновлена єдність Німеччини вимагає нового програмного обговорення. Тиск часу та тиск проблем суттєво відрізнялися від тих, що були у 1974 р. Процес об'єднання та майбутні вибори вимагали не бачення, а вирішення проблем [51, с. 177]. Перш за все, йшлося про об'єднання різного життєвого досвіду та політичної культури Сходу та Заходу. Це, безумовно, ускладнювало розуміння та комунікацію. Відкритий, широкий дискурс залишався рідкістю, хоча бажання брати участь у партії безумовно існувало. Однак надзвичайно складний, майже революційний політичний та економічний процес об'єднання ставив глибші питання, ніж просто необхідність сучасного перегляду партійної програми. Політичні еліти зіткнулися зі складним порядком денним. Цього разу Г. Коль явно зосереджувався не на своїй партійній посаді, а на своїй посаді глави держави. Отже, від нього не виходило жодних значних ініціатив [7, с. 127].

Спочатку комісію очолював Л. де Мезьєр, який представляв Схід. Після його відставки через звинувачення Штазі, прагнення до ефективності зрештою вийшло на перший план. Конкретні східні пріоритети, такі як послаблення параграфу 218 (який відіграв вирішальну роль у парламентському процесі), плебісцитарні елементи та соціально забарвлені питання, зникли. «Свобода з відповідальністю», нова партійна платформа, прийнята в Гамбурзі в 1994 р., наголошувала на вільному розвитку особистості у виразно ліберальний спосіб. Це була чітка відповідь на диктаторський колективізм, поширений у повсякденному житті на Сході [51, с. 129]. Логічне звернення до особистої відповідальності тепер зайшло занадто далеко для деяких західнонімецьких експертів із соціальної політики. Другий акцент було зроблено на розумінні ХДС себе як екологічної партії — концепції, яка аж ніяк не була зовсім новою: перехід від соціальної до екологічної та соціальної ринкової економіки з вимогою екологічних регуляторних елементів у численних галузях права. Грунтуючись на «збереженні творіння», це твердження можна було пов'язати з

його християнським корінням. Звернення до християнського образу людства та посилення на Бога залишалися безперечними [7, с. 128]. З часів Аденауера, а тепер і за Коля, це можна було розуміти, поза будь-яким конкретним сповіданням віри, як вирішальну ціннісну орієнтацію, застосовну навіть до нехристиян. Г. Коль бачив у «С» «претензію, перш за все, до нас самих» [28, с. 179]. Під час процесу розробки в 1992 р. новий голова комісії Рейнхард Гьонер також привітав мусульман до партії [4, с. 122], а програма поширювалася на всіх, «хто зберігає гідність і свободу всіх людей та фундаментальні переконання нашої політики, що випливають з них». Джерело нормативної орієнтації було збережено аж ніяк не виключно з поваги до внеску протестантських християн у НДР у мобілізацію для революції. Їхня інтерпретаційна відкритість відповідала соціальним реаліям по всій Європі, не в останню чергу, звичайно, надзвичайно високому рівню секуляризації східнонімецького суспільства по всій Європі [7, с. 130].

Однак секуляризація не була перешкодою для процесу об'єднання стосовно східнонімецького ХДС. Швидше, головним звинуваченням проти керівництва блокової партії було те, що, з одного боку, вони зловживали християнством для цілей комуністичних правителів і утримувалися від будь-яких заперечень проти системи СЄПН [32, с. 170], а з іншого боку, вони критично агітували проти зовнішньої та безпекової політики західнонімецького ХДС, що повністю відповідала цій системі. Більше того, навіть новий голова східнонімецького ХДС де Мезьєр вважав більшість членів «прихильниками ідеї оновленого соціалізму» [32, с. 170]. Контакти на низовому рівні ніколи не були повністю розірвані. Навіть з боку того сегмента східнонімецького членства, який не лише приєднався, щоб уникнути вимог членства в СЄПН, але й був щиро відданий християнським цінностям, публічні виклики керівництву східнонімецької партії виникли на початку перехідного періоду. В результаті, голова партії Г. Геттінг пішов у відставку в 1989 р. Після цього генеральний секретар Ф. Рює закликав західнонімецьких членів партії зміцнити свої контакти з церквами та реформаторськими рухами, а особливо з

реформаторами у східнонімецькому ХДС. Було важливо допомогти низовим верствам населення звільнитися з-під влади СЄПН [32, с. 172]. Однак скептицизм щодо керівництва блокової партії у розриві з соціалізмом та ролі де Мезьєра в уряді Ганса Модрова зберігався. Коль і партія опинилися в дилемі: з одного боку, вони не могли надати блоковій партії репутації, якої їй бракувало на Сході. Варто було побоюватися негативних наслідків на виборах. З іншого боку, вони не могли просто ігнорувати східнонімецький ХДС, враховуючи справді християнськи орієнтовану частку його членів. І, нарешті, партія мала фундаментально функціональну інфраструктуру, яка могла б виявитися корисною в найближчому майбутньому [7, с. 129].

На практиці було встановлено численні контакти. Західнонімецькі державні об'єднання організували узгоджену підтримку партійних регіонів на Сході. Однак лише вихід з уряду Модрова символізував визволення та переорієнтацію. Обтяжений спадщиною минулого, Коль прагнув інтегрувати східнонімецький ХДС у ширші демократично-буржуазні рамки [51, с. 300]. Він хотів забезпечити політичну основу для возз'єднання. Основою «Союзу за Німеччину» була готовність, заявлена ще в грудні 1989 р., співпрацювати з партіями, які відстоювали ліберальну верховенство права, соціальну ринкову економіку та єдність Німеччини. У березні 1990 р. цей альянс досяг гучного успіху на виборах до Народної палати. Його об'єднання вимагало від Гельмута Коля значної дипломатичної майстерності, враховуючи значне суперництво між східнонімецьким ХДС, ДСУ (Німецьким соціальним союзом) та ДА (Демократичним пробудженням) [28, с. 300].

«Союз за Німеччину» був заснований на готовності, продекларованій ще в грудні 1989 року, співпрацювати з партіями, які відстоювали ліберальне верховенство права, соціальну ринкову економіку та єдність Німеччини. Крок за кроком об'єднання набуло форми на партійній конференції в Гамбурзі 1 жовтня 1990 р. Г. Коль прагнув, як символічно, так і практично, відзначити рівність: у пропорціях східнонімецького представництва в керівних органах, в обранні де Мезьєра єдиним (замість попередніх семи) заступником голови та у

виконанні його прохання створити комісію для нової партійної платформи. Не в останню чергу він прагнув послабити напруженість, висловлюючи розуміння обмежень, що накладаються системою СЄПН. Він виступав проти категоричної оцінки політичної поведінки там з (західної) точки зору сорокарічного досвіду свободи: «Кожен повинен проаналізувати, як би він сам поведився в такій скрутній ситуації» [28, с. 288].

Дрезденська декларація 1991 р. підняла цю точку зору до офіційної позиції ХДС: «Ті, кому довелося жити в таких умовах, найкраще здатні оцінити поведінку та конфлікти, що виникли за диктатури. Поширені судження перешкоджають доступу до істини, як і спроби уникнути необхідних обговорень та затягнути роз'яснення. Тому потрібне справедливе ставлення до людей та нюансована оцінка фактів» [28, с. 291]. Таким чином, усвідомлення минулого було по суті покладено на тих, хто постраждав. Насправді проблеми зі старими мережами продовжували тинятися. Ці мережі були занозою в оці представників молодших трансформаційних еліт [49, с. 306]. Вони хотіли нового початку, вільного від тягаря минулого. Більше того, поступово впливали назвні численні зв'язки зі Штазі, такі як зв'язки генерального секретаря Східної Німеччини М. Кірхнера. Він очолював процес інтеграції. Тепер він був одним із багатьох його тягарів. Такі потрясіння створили катастрофічну нестабільність у східних земельних об'єднаннях. Коль не мав засобів для її виправлення. Однак експорт провідних діячів до нових федеральних земель, значною мірою узгоджений з ним, виявився корисним. Кю Біденкопф та Бею Фогель, наприклад, продемонстрували вигідно високий рівень політичної компетентності в Саксонії та Тюрінгії, стабілізуючи як партію, так і державу [15, с. 117].

В основі своєї сутності існувала часто недооцінена, але аж ніяк не дивовижна, напруга між різним життєвим досвідом та політичною компетенцією, що виходила за рамки проблеми «блок-флейти». Голова партії, на своїй посаді, мав поважати та збалансовувати обидва. Де Мезьєр з обуренням пішов у відставку. Коль обрав А. Меркель, колишню заступницю

прес-секретаря де Мезьєра, своєю наступницею. Вона походила з руху «Демократичне пробудження», тому, безсумнівно, належала до молодих трансформерів: відправна точка кар'єри представника східнонімецького ХДС, яка привела до найвищих посад – посад Гельмута Коля [28, с. 157].

Паралельно з внутрішньопартійними проблемами, громадська ейфорія навколо возз'єднання поступово згасала. «Квітучі ландшафти» не виникли за одну ніч, особливо враховуючи несподівано катастрофічну спадщину системи. Схід постраждав від краху, Захід – від страху перед фінансовим тягарем реконструкції. У керівництві партії голова придушував вирішення проблем шляхом підвищення податків. Він надавав пріоритет реконструкції Сходу понад усі інші соціальні програми [52, с. 118].

Період керівництва Гельмута Коля Християнсько-демократичним союзом став етапом глибокої внутрішньопартійної трансформації, що була зумовлена потребою адаптації політичної сили до нових соціально-економічних і геополітичних реалій кінця ХХ ст. Реформування ХДС під керівництвом Коля передбачало модернізацію програмних засад, посилення організаційної дисципліни та розширення електоральної бази за рахунок оновлення ідеологічних акцентів на поєднанні соціальної ринкової економіки з принципами християнської демократії. Завдяки цим крокам партія змогла зберегти політичну цілісність, ефективно протистояти зміні суспільних настроїв та утвердити себе як ключову силу в політичному житті ФРН. Саме відмова від жорстких консервативних догм і перехід до гнучкішої моделі політичного розвитку забезпечили ХДС можливість стати широкою народною партією, здатною відповідати на виклики модернізації. Після поразок початку 1970-х рр. саме Коль ініціював масштабні організаційні та програмні реформи, які не лише стабілізували партію в опозиції, але й забезпечили їй шлях до повернення до влади в 1982 р. Його стиль керівництва – поєднання персоналізованої мережевої політики, стратегічного патронажу й акценту на внутрішньопартійній інтеграції – створив у ХДС новий тип політичної мобілізації та внутрішньої лояльності. У підсумку, Коль залишив глибокий слід

у розвитку ХДС і сучасної Німеччини: його реформи забезпечили партії інтелектуальне й організаційне оновлення, а політична стратегія – можливість визначати шлях об'єднаної країни. Водночас досвід його керівництва засвідчив і структурні обмеження персоналізованої моделі влади в умовах мінливої політичної та соціальної динаміки.

Разом з тим реформаторська діяльність Г. Коля мала важливе стратегічне значення й у ширшому державному вимірі. Модернізована ХДС стала основою політичної стабільності в період німецького об'єднання, забезпечивши необхідний рівень суспільного консенсусу для реалізації масштабних економічних і політичних рішень уряду. Посилення інституційної спроможності партії підвищило ефективність урядової діяльності, сприяло формуванню довгострокових програм реформ і зміцнило позиції ФРН на міжнародній арені. Таким чином, реформування ХДС у 1982–1993 рр. було не лише внутрішньопартійним процесом, а й важливою складовою загальної модернізаційної стратегії Німеччини, яка визначила подальший напрям її політичного розвитку та місце в європейських інтеграційних процесах.

РОЗДІЛ III. Зовнішня політика «нової» Німеччини.

ФРН була заснована в 1949 р. як західнонімецька держава-учасниця. Спочатку багатьом було важко прийняти цю утвореність, яка була чітко задумана як тимчасова домовленість. Рана від німецького розколу, завданого Німеччиною під час Другої світової війни, була ще надто свіжою. Однак, чим більше Федеративна Республіка розвивалася у стабільну демократію, і чим більше німці пожинали плоди миру та процвітання, тим більше вони могли в ній освоїтися. Водночас відчуття національної єдності та надія на возз'єднання зменшувалися. На той час, коли Г. Коль став канцлером 1 жовтня 1982 р., лише меншість все ще вважала єдність Німеччини реалістичною метою. Тимчасова домовленість, здавалося, стала постійною [16, с. 217].

Г. Коль сам усвідомлював цей настрій, але не вважав його останнім словом історії. Разом із міністром закордонних справ Г.-Д. Геншером від коаліційного партнера ВДП він продовжував прагматичну німецьку політику своїх попередників-соціал-демократів, засновану на розрядці та діалозі. Водночас, він не залишав жодних сумнівів у тому, що для нього «німецьке питання» було і залишатиметься відкритим, поки зберігатиметься розкол німецької нації. Свою першу «Доповідь про стан нації» канцлер розпочав 23 червня 1983 р. словами: «Ми, німці, не приймаємо поділ нашої батьківщини. Ми не змиряємося з цим, бо знаємо, що історія на нашому боці. Поточна ситуація не є незмінною» [28, с. 234].

Канцлер підкреслив це переконання, коли Е. Гонеккер, глава держави та уряду НДР, відвідав ФРН 7–11 вересня 1987 р. Цей візит планувався з 1981 р., але його довелося кілька разів відкладати через радянське вето. Е. Гонеккер отримав усі почесті, які надаються главі уряду його боннським господарем, навіть ті, що не зовсім еквівалентні формальному міжнародному визнанню НДР. На мить здавалося, що Гонеккер досяг своєї мети – забезпечити повну міжнародну рівність з «ФРН». Однак у своїй промові Г. Коль прямо зіткнув свого східноберлінського гостя з відмінностями в німецькій політиці: «Від імені Федерального уряду я повторюю: преамбула нашого Основного закону не

підлягає обговоренню, оскільки вона відображає наші переконання. Вона передбачає об'єднану Європу та закликає весь німецький народ завершити єдність і свободу Німеччини шляхом вільного самовизначення» [10, с. 126].

Таким чином, канцлер мав на увазі формулювання Основного закону, який зобов'язував кожен західнонімецький уряд «завершити єдність і свободу Німеччини у вільному самовизначенні». Цей мандат на возз'єднання, згідно з історичним рішенням Федерального конституційного суду 1973 р., справді надавав відповідним федеральним урядам значну свободу дій та високий ступінь прагматизму. Однак кожен федеральний уряд мав у своїх діях «утримуватися від усього, що могло б перешкодити возз'єднанню» [28, с. 340].

Г. Коль у 1989–1990 рр. чітко акцентував увагу на єдності нації. Він завжди підкреслював свою політичну дистанцію від режиму СЄПН. Тепер він скористався моральним капіталом, який накопичив таким чином. У Західній Німеччині, і особливо серед східнонімецького населення, це надало йому виняткового авторитету в німецькій політиці під час останньої кризи НДР. З грудня 1989 р. до виборів до Народної палати 18 березня 1990 р. ентузіазм східних німців майже тріумфально перетворив його на «канцлера єдності» [10, с. 127].

Диктатура СЄПН ніколи не була народним режимом у будь-який момент свого існування. Про це свідчила не лише спроба повстання 17 червня 1953 р. та будівництво Берлінської стіни в 1961 р., але й постійний потік мігрантів та біженців зі Сходу на Захід. Поки Радянський Союз зберігав контроль над своїми комуністичними державами-сателітами, фундаментальна лібералізація політики та суспільства була неможливою [10, с. 130]. Лише коли М. Горбачов проголосив «новий спосіб мислення» та політику фундаментальних реформ, вся Європа почала масштабні перетворення. Зокрема, публічна заява М. Горбачова перед ООН влітку 1989 р., в якій він підтвердив своє неприйняття так званої доктрини Брежнєва, мала непередбачений ефект. Ідеологи радянської партії використовували цю доктрину, щоб ретроспективно виправдати насильницьке придушення Празької весни 1968 р. Вона запровадила концепцію

«обмеженого суверенітету соціалістичних країн», яка де-факто встановила право Радянського Союзу на військове втручання. Однак швидко відбулися міжнародні потрясіння, які докорінно змінили усталену політику. До 1991 р. комунізм радянського зразка був знищений [19, с. 56].

2 травня 1989 р., коли угорський уряд почав демонтувати прикордонні укріплення з Австрією, стало зрозуміло, що відбудеться збільшення масштабів перетину кордону у Східній Німеччині. Тепер замість незаконної міграції громадяни НДР могли легально мігрувати до Будапешта, для отримання паспортів у посольстві Західної Німеччини та їх подальшого використання для легального в'їзду до Австрії. Саме це стало основним фактором, через який НДР зазнала краху [10, с. 132].

Протягом кількох тижнів режим СЄПН розпався. Навіть відкриття Берлінської стіни 9 листопада 1989 р. вже не могло цього змінити. Після падіння Е. Хонеккера 18 жовтня та відставки його наступника Е. Кренца 6 грудня 1989 р. дні НДР були полічені. Ці події підривали окрему «ідентичність» НДР, яка існувала лише серед комуністів та частини руху за громадянські права, але не серед населення загалом. Щойно населенню НДР було надано свободу пересування, відтік посилювався. Постійний потік людей, що переїжджали з НДР до Західної Німеччини, робив будь-яку думку про стабілізацію іншої німецької держави неможливою [12, с. 43].

Цей розвиток подій поставив перед федеральним урядом Г. Коля величезні виклики. Поряд із чистою радістю від здобуття свободи для своїх співвітчизників зі Східної Німеччини, існувало також занепокоєння, що політична ситуація в Німеччині та на міжнародному рівні може вийти з-під контролю [10, с. 233]. Тому до листопада канцлер регулярно запевняв громадськість, що він не зацікавлений у «дестабілізації» НДР. Лише 8 листопада 1989 р., за день до падіння Берлінської стіни, він здійснив семантичний зсув у Бундестазі: лише комплексні та швидкі реформи могли допомогти НДР, тоді як «косметичних виправлень» аж ніяк не було достатньо: «Ми не хочемо стабілізувати умови, які стали нестерпними». В обмін на значну

допомогу Західної Німеччини Коль тепер однозначно вимагав легалізації незалежних політичних партій та обов'язкової гарантії вільних виборів у НДР [28, с. 25].

Саме з цією логікою Г. Коль обрав більш наполегливу стратегію невдовзі після падіння Берлінської стіни. На міжнародній арені, але особливо всередині країни та з точки зору німецької політики, він хотів встановити чіткий орієнтир, щоб відновити контроль над ситуацією. Наприкінці листопада Федеральне канцлерство розробило план представлення несподіваної концепції возз'єднання Німеччини Бундестагу. Її основні пункти утворювали своєрідний покроковий план досягнення єдності Німеччини. Ключовими термінами були: «договірна спільнота» двох німецьких держав – термін, введений новим прем'єр-міністром НДР Г. Модровим – право на самовизначення німецького народу та «конфедеративні структури» або «федерація» між двома німецькими державами [25, с. 67]. У понеділок, 28 листопада 1989 р., Г. Коль представив Бундестагу свою програму з десяти пунктів. Попередньо він удосконалив текст своєї промови вдома, зокрема уточнив уривок про федерацію як довгострокову мету та зробив його точнішим та далекосяжнішим [10, с. 111].

Політичні події у Східній Німеччині несподівано змістили акцент у бік прямого возз'єднання. Керівні принципи 28 листопада, такі як «спільнота договорів» та «федерація», незабаром застаріли. Більше того, спочатку справи виявилися складними на міжнародній арені. Не тільки М. Горбачов, а й партнери по Європейському Співтовариству почувалися ображеними, оскільки Коль не повідомив їх заздалегідь про свій десятипунктний план. Західнонімецькому уряду лише з великими труднощами вдалося домогтися зобов'язання Німеччини щодо самовизначення від своїх західноєвропейських сусідів на саміті ЄС у Страсбурзі 8–9 грудня 1989 р. Абсолютною передумовою для цього була згода Німеччини на конкретну дорожню карту для Європейського економічного та валютного союзу. Відповідний договір (пізніший Маастрихтський договір) мав бути узгоджений та ратифікований до

кінця 1992 р. – перспектива, яка була зовсім не популярною серед політичної та економічної еліти Західної Німеччини [25, с. 38].

Страсбурзький саміт надав німецькому уряду європейську підтримку на шляху до єдності Німеччини навіть якщо недовіра, особливо в Лондоні з М. Тетчер, зберігалася ще довго. США тепер стали міжнародною рушійною силою цих подій. Президент Д. Буш та його державний секретар Д. Бейкер вели переговори з М. Горбачовим на найвищому рівні. З новим роком мета возз'єднання Німеччини швидко вийшла у фокус; і американці та совети надзвичайно швидко досягли згоди з найважливіших питань [47, с. 200].

Рушійною силою міжнародних подій, однак, залишався народ у самій Східній Німеччині. У всіх своїх ключових заявах західнонімецький уряд під керівництвом Г. Коля наголошував, що вільна політична воля східнонімецького населення визначатиме майбутнє Східної Німеччини та форму німецько-німецького зближення [25, с. 116]. І дуже скоро інтерес громадян Східної Німеччини до теми національної єдності зріс. 13 листопада 1989 р. в Лейпцигу з'явилися перші загальнонімецькі гасла: «Ми – народ» перетворилося на «Ми – один народ», і водночас натовп цитував старий текст східнонімецького гімну Йоганнеса Бехера, який був заборонений з 1974 р. і в якому говорилося: «Німеччина – єдина батьківщина» [10, с. 77].

Візит Г. Коля до м. Дрездена 19–20 грудня 1989 р. виявився особливо символічним. Переговори з урядом Модрова стали першим кроком до уявної «договірної спільноти» двох німецьких держав. Однак конкретний політичний результат поїздки блід у порівнянні з захопленим прийомом, який Г. Коль отримав на вулицях Дрездена, що сигналізувало про майже плебісцитарне схвалення. Незважаючи на навмисно тверезий тон промови, яку Коль виголосив перед руїнами Фрауенкірхе, атмосферу в м. Дрездені можна було інтерпретувати як мандат на цілеспрямовану політику возз'єднання [10, с. 79].

Щоб надати картині чіткіші обриси, народ НДР мав сам висловити свою волю через загальні, вільні вибори. Після інтенсивних переговорів у НДР, де тим часом було сформовано «Круглий стіл», ці вибори нарешті були призначені

на 18 березня 1990 р. Хід виборчої кампанії підкреслив, що НДР більше не має реальних шансів на виживання. Використовуючи свої переважаючі ресурси та маючи на увазі імпульс громадських настроїв у Східній Німеччині, західнонімецькі політики задали тон кампанії та таким чином вирішально вплинули на результат. Зокрема, троє головних героїв, Г. Коль, Г.-Д. Геншер та В. Брандт, охопили мільйони людей своїми гучними передвиборчими виступами в численних містах НДР [28, с. 213]. На виборах до Народної палати 18 березня переміг Альянс за Німеччину, що складався з ХДС (Схід), «Демократичного пробудження» та Німецького соціального союзу. Здобувши 48,1 відсотка голосів, він досяг майже абсолютної більшості. З явкою виборців у 93,4 відсотка, ці перші та останні вільні вибори до Народної палати мали історичне значення. Переважна більшість висловила свою підтримку швидкому об'єднанню двох німецьких держав, що стало дійсним вираженням права на самовизначення населення НДР [47, с. 67].

Результати виборів 18 березня 1990 р. узаконили швидке договірне та юридичне впровадження об'єднання та дозволили вирішити найнагальніші проблеми. Падіння Берлінської стіни вже створило гігантський розрив у валюті та продуктивності між Сходом і Заходом. Оскільки між двома німецькими державами існувала фактична свобода пересування, еміграція зі Східної Німеччини різко зросла. Лише радикальні, хоч і ризиковані, заходи могли зупинити або принаймні пом'якшити цей відтік [55, с. 167].

Фундаментальним кроком у цьому напрямку став міжнімецький економічний та валютний союз, про який Г. Коль оголосив ще 6 лютого 1990 р. Це стало вагомим сигналом. Коли Федеральний уряд та демократично обраний уряд НДР на чолі з прем'єр-міністром Л. де Мезьером 18 травня 1990 р. після напруженої підготовки та виснажливих переговорів підписали договір про міжнімецький економічний та валютний союз, це була знакова подія [9, с. 14].

З 1 липня 1990 р. зарплати, орендна плата та лізинг у Східній Німеччині, а також пенсії та інші періодичні платежі були конвертовані у співвідношенні 1:1, тоді як борги та інші зобов'язання були конвертовані у співвідношенні 2:1.

Ощадні вклади та інші активи можна було обміняти у співвідношенні 1:1 на суму до 6000 східнонімецьких марок, при цьому обмінний курс змінювався залежно від віку. Суми, що перевищували цю межу, конвертувалися у співвідношенні 2:1 [9, с. 14].

Валютний союз звільнив громадян НДР від їхнього становища прохачів, навіть одержувачів милостині від Федеративної Республіки. Відтоді вони більше не залежали від так званих вітальних грошей під час подорожей на Захід. У межах своїх обмежених можливостей вони тепер мали ресурси, щоб скористатися новоздобутою свободою пересування. Вперше кількість людей, які переїжджають на Захід, також зменшилася у другій половині 1990 р., тому в Бонні невдовзі склалося враження, що валютний союз був успішним і виконав свою політичну мету [9, с. 15].

Однак це стало можливим лише завдяки відновленій взаємодії між німецько-німецькою динамікою та міжнародною політикою. На щастя, США знову проявили ініціативу. Ще наприкінці січня 1990 р. в апараті американського державного секретаря виникла ідея створення органу, який мав увійти в історію під назвою «Два плюс чотири» [47, с. 200]. Сама назва свідчила про те, що це справді німецьке питання, щодо якого обидві німецькі держави мали консультуватися у партнерстві з чотирма державами-переможницями Другої світової війни. Американській дипломатії швидко вдалося отримати схвалення цього плану всіма залученими сторонами, так що до середини лютого 1990 року на полях конференції «Відкрите небо» в Оттаві можна було розглянути конкретні кроки [58, с. 7]. Лише за кілька місяців урядам-учасникам вдалося відповісти на «німецьке питання», яке Г. Коль і Г.-Д. Геншер завжди називали відкритим, і надати Європі нової архітектури [10, с. 125].

Потрібно було вирішити дві вирішальні проблеми. Перша стосувалася західного кордону Польщі та його майбутніх гарантій з боку об'єднаної Німеччини. Навесні 1990 р. виникли значні суперечки щодо того, коли і як саме майбутній німецький суверен може визнати лінію Одер-Нейсе згідно з

міжнародним правом. Часом це загострювало міжнародний клімат, а також атмосферу всередині християнсько-ліберальної коаліції. Зрештою, добре підготовлена одночасна декларація обох німецьких парламентів 21 червня 1990 р. принесла полегшення: Бундестаг і Фолькскамер оголосили західний кордон Польщі недоторканим [47, с. 17].

На цій основі Конференція «Два плюс чотири» в Парижі 17 липня 1990 р. встановила вирішальні принципи щодо питання кордону. Ці принципи включали обов'язкове зобов'язання та попереднє зобов'язання згідно з міжнародним правом для об'єднаної Німеччини, гарантоване чотирма державами. Її зовнішні кордони були визначені заздалегідь, і водночас вона була зобов'язана укласти відповідний німецько-польський договір. Майбутня Німеччина відмовилася від будь-яких майбутніх територіальних претензій. Це прагматичне рішення дозволило виконати юридично необхідний графік: спочатку об'єднання, потім польсько-німецький договір про кордон [47, с. 18].

Другий ключовий пункт суперечки також був вирішений до травня 1990 р.: питання про те, чи може об'єднана Німеччина залишатися в НАТО. Хоча Горбачов спочатку категорично відкидав це, подальше членство об'єднаної Німеччини в системі західних альянсу було невід'ємною умовою як для німецького уряду, так і для американців. На початку червня 1990 р. М. Горбачов погодився з американцями в Кемп-Девіді, що об'єднана Німеччина матиме вільний вибір своєї приналежності до альянсу. На цьому тлі 15/16 липня 1990 р. на Кавказі відбулася легендарна зустріч М. Горбачова та Г. Коля, яка вирішила всі питання, що залишилися, та остаточно проклала шлях до возз'єднання [45, с. 231].

12 вересня 1990 р. в Москві шість міністрів закордонних справ підписали Угоду «Два плюс чотири». Узгоджена протягом шести місяців, вона остаточно поклала край Другій світовій війні та змінила обличчя Європи. Щодо Німеччини, договір виконав функцію мирного договору згідно з міжнародним правом. Він визначив кордони об'єднаної Німеччини, поклав край привілеям

чотирьох держав і надав колишньому ворогу повний суверенітет як у внутрішній, так і в зовнішній сфері [56, с. 116].

Забезпечення процесу об'єднання за допомогою зовнішньої політики ще більше прискорило його внутрішню реалізацію. Два німецькі уряди давно мали згоду щодо вирішального фундаментального питання про те, як слід досягти цього останнього кроку. Фактично, вибори до Народної палати 18 березня вже вирішили, що об'єднання відбудеться через статтю 23 Основного Закону, тобто через приєднання НДР до Федеративної Республіки. [47, с. 200].

Графік переговорів щодо Договору про об'єднання своїм захопливим темпом відображав паралельний процес зовнішньої політики. У справжньому марафоні підготовки, переговорів та прийняття рішень міністри та посадовці, політичні партії та парламенти забезпечили підписання договору про встановлення єдності Німеччини 31 серпня 1990 р. та його ратифікацію невдовзі після цього обома німецькими парламентами [45, с. 233].

Договір про об'єднання, який набув чинності 3 жовтня 1990 р., поширив дію федерального законодавства на щойно приєднані нові федеральні землі. Таким чином, договір регулював практично всі аспекти суспільного життя, включаючи фінанси, здійснення правосуддя, транспорт, соціальну політику, культуру, спорт, науку та освіту. Центральним питанням, особливо чутливим для населення НДР, були невирішені майнові питання та умови потенційної реституції або компенсаційних виплат. У своїй Спільній декларації про врегулювання невирішених майнових питань від 15 червня 1990 р. обидва уряди погодилися на не безперечний принцип «реституція перед компенсацією» [45, с. 233].

Всесвітньо-історичні події 1989–1990 р., з напором швидким завершенням воз'єднання Німеччини, сповнили більшість німців великою радістю. Перші загальнонімецькі вибори до Бундестагу 2 грудня 1990 р. були, таким чином, схожі на плебісцит щодо політики, яку здебільшого відстоював Г. Коль. Згідно з опитуваннями громадської думки, цей настрій загалом зберігався протягом усіх 1990-х рр.. Принаймні дві третини німців, як на Заході, так і на

Сході, вважали возз'єднання позитивним явищем. Однак німці були менш задоволені впровадженням внутрішньої єдності, тобто способом, у який було здійснено возз'єднання. Високі, а в деяких випадках ілюзорні очікування призвели до розчарування на початку 1990-х рр. [9, с. 15].

Це відображало величезні виклики, з якими стикалися політика та суспільство у возз'єднаній Німеччині. Ставало дедалі очевиднішим, наскільки занедбаною була економіка Східної Німеччини. Як наслідок, вирівнювання рівня життя вимагало гігантських фінансових переказів. До цього додалися спеціальні витрати, такі як витрати на виведення радянських військ та ліквідацію забруднення навколишнього середовища на території колишньої НДР [45, с. 237]. Загалом витрати на возз'єднання Німеччини оцінюються майже в два трильйони євро. Те, що цю величезну суму вдалося зібрати, є чудовим свідченням фінансових та економічних можливостей об'єднаної Німеччини. І немає сумнівів, що витрати на подальший поділ Німеччини були б набагато більшими [10, с. 39].

Однак набагато проблематичнішими були психологічні, комунікативні, а отже, й політичні побічні наслідки процесу об'єднання. Перш за все, західнонімецькі політики спочатку мали значні ілюзії щодо ефективності східнонімецьких підприємств. Це призвело до подвійного порушення комунікації протягом 1990–1991 рр., що мало далекосяжні наслідки [28, с. 45].

По-перше, Treuhandanstalt (Трастове агентство) розпочало свою роботу в 1990 р., виходячи з того, що лише якомога швидше приватизація колишніх східнонімецьких державних підприємств вирішить проблеми адаптації східнонімецької економіки. Це виявилось помилковим уявленням. Підприємства колишньої НДР перебували в набагато більш занедбаному стані, ніж передбачалося, і, як правило, не мали жодних шансів досягти продуктивності, необхідної для вільного ринку. Крім того, весь східноєвропейський ринок, для якого до того часу переважно виробляла продукцію східнонімецька промисловість, більш-менш повністю розвалився. Наслідками стали нижчі, ніж очікувалося, інвестиції та, водночас, масові

звільнення у східнонімецьких компаніях. Між 1989–1992 рр. кількість зайнятих у Східній Німеччині скоротилася приблизно з десяти мільйонів до близько шести мільйонів [10, с. 47].

Збої в комунікації не обмежувалися лише відносинами між Сходом і Заходом. На самому Заході, у «старій» Федеративній Республіці, оптимістичні очікування зіткнулися з проблематичною реальністю. Протягом 1990 р. федеральний уряд наполягав на тому, що витрати на возз'єднання можна покрити шляхом самопідтримуючого зростання без підвищення податків. Це виявилось помилковим розрахунком, щонайпізніше після виборів до Бундестагу в грудні 1990 р., і поступово поширилося усвідомлення того, що витрати на возз'єднання будуть набагато вищими, ніж очіувалося [50, с. 133]. Що стосується фіскальної політики, це призвело до запровадження 7,5 % надбавки до податку на прибуток у 1991 р. Всупереч постійним запевненням уряду, тепер було запроваджено суттєве підвищення податків. Не тільки опозиційна СДПН засудила це як порушення обіцянки, але й громадські настрої зіпсувалися перед обличчям перспективи, яка поступово виявляла довготривалі тягарі возз'єднання [47, с. 111].

Щодо Європи, то для Г. Коля вона завжди була чимось більшим, ніж економічним проектом. Ще у своєму інавгураційному зверненні до уряду він проголосив політичний союз Європи головною метою німецької європейської політики. З Маастрихтським договором європейська політика досягла своєї кульмінації. У 1998 р. його було відзначено за його відданість та названо «Почесним громадянином Європи» [28, с. 143].

Європейську політику Гельмута Коля можна пояснити біографічно – особисто, через рік його народження 1930, який дозволив йому пережити кінець війни та повоєнний період, а також розділ Німеччини та складний початок процесу об'єднання у 1950-х рр. Таким чином, для Коля європейська інтеграція, з одного боку, відповідала національним інтересам ФРН, а з іншого боку, він розумів її з історичної точки зору як суттєвий внесок у реалізацію багатовікової ідеї [28, с. 143].

Основні контури розуміння Кодем Європи, лише намічені тут, були характерними для заяв голови ХДС щодо європейської політики до його обрання канцлером, і вони по суті відповідали відповідним позиціям його партії та її баварської сестринської партії, ХСС, у 1970-х рр. На європейському рівні Г. Коль представляв ці позиції в Європейській народній партії (ЄНП), зміцнення якої він послідовно прагнув з моменту перших прямих виборів до Європейського парламенту в 1979 р.. На його думку, ЄНП вже до кінця 1970-х рр. мала набагато одноріднішу програмну основу, ніж європейські ліберали чи соціалісти [33]. Згідно з оцінкою від 1977 р., ЄНП об'єднувало спільне бажання політичного об'єднання вільної Європи та ширшого розуміння ролі Європи у відносинах Північ-Південь, у її відносинах з іншими західними державами та у її відносинах з державами Східного блоку [1, с. 165].

Ще у своїй урядовій декларації восени 1982 р. Г. Коль проголосив політичний союз Європи головною метою німецької європейської політики. Він мав намір досягти цього шляхом покращення діяльності інституцій, впровадження системи голосування більшості, передбаченої в договорах у рамках Ради міністрів, та зміцнення Європейського парламенту. В інших деклараціях перших років його канцлерства разюче часто згадувалася ініціатива Геншера-Коломбо щодо «Європейського акту». Таким чином, Г. Коль, підтримуваний економічною та політичною вагою ФРН, швидко став переконаним прихильником курсу на поглиблення структур Співтовариства, курсу, проголошеного міністром закордонних справ Геншером ще до падіння Берлінської стіни в 1982 р. [33, с. 249].

Однак залишалося незрозумілим, чим Сполучені Штати Європи відрізнятимуться від Європейського Союзу чи політичного союзу [42, с. 46]. Те, що вони мали вийти за межі цих концепцій, не викликає сумнівів. Прагматичний політик Коль добре усвідомлював, наскільки обережно він мав використовувати такі терміни в публічному дискурсі.

Незважаючи на цю концептуальну неоднозначність, багато що свідчить про те, що Г. Коль, розвиваючи свої ідеї щодо європейської політичної мети у

1980-х рр., продовжував базувати свій підхід на Людвігсхафенській основній програмі ХДС 1978 р., яка чітко називала створення демократичної європейської федеральної держави метою інтеграційного процесу [62, с. 34]. Протягом наступних десяти років у цьому відношенні мало що змінилося. На партійній конференції ХДС у Вісбадені в 1988 р. створення так званих Сполучених Штатів Європи було знову оголошено головною метою християнсько-демократичної європейської політики, якої мало бути досягнуто шляхом розширення ЄС до Європейського Союзу. Це, у свою чергу, мало бути побудоване на фундаменті Політичного та безпекового союзу, а також Економічного та валютного союзу [62, с. 35]. Такий союз керував би демократично легітимізований європейський виконавчий орган, який би врівноважувався Європейським парламентом, наділеним широкими повноваженнями, тоді як Європейська Рада, або Рада міністрів, поступово перетворювалася б на другу палату Парламенту.

Навіть попри те, що Європейська валютна система ще не функціонувала цілком гладко наприкінці 1970-х рр., оскільки держави-члени все ще рефлекторно вдавалися до односторонніх національних заходів для подолання гострих або навіть уявних економічних криз, прогрес, досягнутий з кінця 1960-х рр. у сфері спільної економічної та монетарної політики, був вражаючим, особливо порівняно зі станом політичної співпраці. У цьому відношенні уряд Коля зосередився на політичній співпраці в рамках інтеграційного простору. Ініціатива Геншера-Коломбо стала орієнтиром, який, хоча й дещо послабився з точки зору обсягу своїх вимог через втручання деяких менш сприятливих для інтеграції держав-членів, все ж зберіг своє основне послання [1, с. 119].

Тому було очевидно, що уряд Коля, після того, як він обійняв посаду голови Ради на початку 1983 р., присвятив себе проекту «Європейського акту». Першою віхою в цьому напрямку стала «Урочиста декларація про Європейський Союз», прийнята на Штутгартському саміті в червні 1983 р. Незважаючи на відносну відсутність обов'язкової сили, вона вже відображала

задекларований намір держав-членів поглибити політичну співпрацю в рамках інтеграційного простору.

Хоча це й не було заплановано, вони отримали підтримку для цієї справи з боку Європейського парламенту, який під керівництвом А. Спінеллі опублікував доповідь, що закликала до «Договору про створення Європейського Союзу» зі значним розширенням повноважень Європейського парламенту. Публікація доповіді Спінеллі навесні 1984 р. збіглася з головуванням Франції в Раді Європейського Союзу за часів Ф. Міттерана [60, с. 236]. Його європейська політика спочатку відрізнялася лише нюансами від політики його попередника. Міттеран був сповнений рішучості активно формувати подальший розвиток ЄС і тому закликав до нового європейського відродження в кількох меморандумах невдовзі після вступу на посаду. Наслідуючи прорив 1955 р. на шляху до Римських договорів, це відродження мало на меті надати новий імпульс процесу інтеграції [42, с. 47-48].

Після того, як обидва політики кілька разів підтримували один одного протягом 1983 р., вони знайшли спільну основу довіри, яка була придатною для успішного спільного просування проекту «Європейський Союз» [1, с. 344].

Додаткові платежі до ЄС, які неохоче були прийняті в Бонні, були для Г. Коля лише інвестицією в майбутнє, оскільки частина коштів безпосередньо поверталася до Німеччини, тоді як інші, завдяки структурним перебудовам, приносили користь біднішим регіонам Європи, дозволяючи їм ширше брати участь у внутрішній торгівлі ЄС, що, своєю чергою, було вигідним для німецької економіки. Після досягнення згоди з цих ключових пунктів у Фонтенбло також були створені умови для швидкого завершення переговорів про вступ, які проводилися одночасно з Іспанією та Португалією [54, с. 135]. Крім того, було створено два комітети: один, під головуванням італійця П. Адонніно, мав розглянути питання «Європи громадян» та запропонувати заходи щодо зміцнення європейської ідентичності, а інший, під головуванням ірландського сенатора Д. Дужа, мав розробити пропозиції щодо вдосконалення структур Співтовариства та Європейського політичного співробітництва (ЄПС).

Це проклало шлях до того, що потім, через Єдиний європейський акт 1987 року, призвело безпосередньо до Економічного та валютного союзу та Маастрихтського договору про Європейський Союз у 1993 р. [62, с. 49].

Навіть попри те, що між Колем і Міттераном, безсумнівно, було вирішальною передумовою для реалізації проекту Союзу, це не означає, що між ФРН та Францією існувало повне збіг інтересів. Вони, звичайно, були взаємно залежними, щоб досягти прогресу в галузі європейської інтеграції: якщо один не співпрацював, інший залишався в підвішеному стані. Існували розбіжності в думках щодо інституційних реформ. Париж явно виступав за міжурядову співпрацю між урядами та чинив опір надмірному посиленню парламенту, за що виступав Бонн. Бонн пішов назустріч своєму сусіду на лівому березі Рейну в галузі монетарної політики. Однак це вимагало зміни парадигми в німецькій монетарній політиці [42, с. 48]. До 1987 р. цю політику формували «економісти» з Міністерства фінансів та Бундесбанку. Однак, у 1988 р. міністр закордонних справ Геншер – у консультації з французьким урядом – закликав до швидкого завершення валютного союзу. Це, однак, вимагало переходу в німецькій монетарній політиці від економізму до монетаризму. Геншер міг розраховувати на підтримку канцлера, особливо після того, як Г. Коль пережив спробу внутрішньопартійного вигнання восени 1989 р. та вийшов з неї зміцнілим. Це дало Г. Колю достатній авторитет у власній партії, щоб конструктивно залучити Бундесбанк та Міністерство фінансів до цієї зміни монетарної політики. Натомість Бундесбанк вимагав встановлення критеріїв стабільності, вимогу, яку підтримало Міністерство фінансів, а пізніше закріпило в «Пакті стабільності та зростання». Г. Коль зміг подолати опір деяких федеральних урядів завдяки своїй зростаючій вазі як канцлера, а також завдяки внутрішній поступці щодо довгострокового розширення участі Бундесрату в європейській політиці федерального уряду [42, с. 49].

Результати підготовчої роботи міністрів закордонних справ обговорювалися через два місяці, у червні 1990 р., на черговому засіданні Ради в столиці Ірландії. Результат «Дубліна II» був очевидним: було прийнято

рішення про скликання Міжурядової конференції з метою «перетворення Співтовариства з інституції, що базується переважно на економічній інтеграції та політичній співпраці, на союз політичного характеру, який також включатиме спільну зовнішню політику та політику безпеки» [40, с. 222]. Ця конференція мала відбутися в середині грудня 1990 р. та – разом з Міжурядовою конференцією з питань економічного та валютного союзу – завершити свою роботу вчасно, щоб відповідний договір набрав чинності до кінця 1992 р. – дати завершення формування єдиного ринку [13, с. 69].

Протягом наступних тижнів і місяців окремі держави-члени подали численні пропозиції щодо тем, які мали бути розглянуті на Міжурядовій конференції: створення громадянства Союзу, закріплення принципу субсидіарності, зміцнення економічної та соціальної згуртованості, а також забезпечення єдиної інституційної бази для різних сфер діяльності Союзу. І знову Ф. Міттеран та Г. Коль зробили вирішальний крок. 6 грудня 1990 р. вони представили тодішньому голові Європейської Ради Д. Андреотті список із п'яти пунктів, у якому були викладені різні теми, які мали бути розглянуті на Міжурядовій конференції. Вони рекомендували обговорити розширення повноважень Співтовариства в різних сферах політики, таких як охорона навколишнього середовища, охорона здоров'я та захист прав споживачів. Вони також запропонували розглянути можливість створення компетенцій Співтовариства щодо політики надання притулку та імміграції, а також боротьби з організованою злочинністю [40, с. 224]. Третя тема охоплювала посилення ролі Європейського Парламенту та питання участі національних парламентів та регіонів. Зміцнення Європейської Ради, зокрема у сфері зовнішньої політики, згадувалося на четвертому місці, а п'яте місце стосувалося створення спільної політики безпеки у співпраці із Західноєвропейським Союзом (ЗЄС). Європейська Рада розглянула франко-німецький список пропозицій 14 та 15 грудня 1990 р. та прийняла більшість рекомендацій. Застереження були висловлені лише щодо ролі Європейської Ради, розширення процедури голосування більшістю в Раді міністрів, політики безпеки та

відносин із ЗЄС, і вважалося, що ці питання мали обговорюватися на Міжурядовій конференції [42, с. 57]. Таким чином, ніщо не стояло на заваді їхній роботі. Вони повинні були представити свої висновки протягом року, щоб результати їхньої роботи могли бути обговорені та відповідні договори укладені на конференції Ради, запланованій на грудень 1991 р. в Маастрихті. Тільки таким чином можна було забезпечити належне завершення процесу ратифікації до кінця 1992 р. [40, с. 225].

Договір про Європейський Союз, як офіційно називається Маастрихтський договір, у певному сенсі став кульмінацією європейської політики Гельмута Коля. З Європейським Союзом європейські держави-учасниці були поставлені на порівняно стабільну політичну основу, яка в багатьох аспектах відповідала баченню канцлера щодо європейської політичної співпраці [40, с. 227]. Протягом решти років його канцлерства європейська політика по суті оберталася навколо перевірки того, чи функціонує Маастрихтська конструкція також у політичній практиці, у повсякденних реаліях європейської політики. Амстердамський (1997 р.) та Ніццький (2001 р.) договори адаптували Маастрихтські рамки там, де це було необхідно. Однак ці коригування відбулися в той час, коли Європейський Союз зіткнувся з питанням, коли і за яких обставин держави-кандидати Центральної, Східної та Південно-Східної Європи можуть бути прийняті [39, с. 500]. Для Г. Коля було поза сумнівом, що цим державам слід надати можливість якомога швидше приєднатися до ЄС, навіть якщо, як канцлер, він більше не міг активно брати участь у формуванні цього процесу.

Ще в жовтні 1981 р. Коль зустрівся з Рейганом, коли його запросили до Білого дому під час поїздки до Вашингтона – рідкісний жест доброї волі щодо лідера опозиції союзної країни. На цій першій зустрічі два політики заклали основи політичного альянсу, який навіть пізніша напруженість у німецько-американських відносинах не змогла зменшити. Однак альянс ХДС/ХСС не узгоджувався з економічною політикою Консервативної партії та республіканців. Оскільки Західна Німеччина ніколи не просувалася так далеко,

як Велика Британія, на шляху до становлення держави загального добробуту та впровадження кейнсіанських принципів, не було жодних підстав для різкої зміни ситуації [17, с. 269].

Після радянського вторгнення до Афганістану Г. Коль дедалі більше вірив, що живе в часи, коли зовнішня політика мала вирішальне значення. З 1981 р. він побоювався розвитку мирного руху, організованого зі Сходу, який, на його думку, міг підірвати політичну та ідеологічну стабільність Федеративної Республіки. Навіть тоді він дотримувався думки, що ХДС має обов'язок захищати рішення НАТО про подвійний шлях від таких тенденцій [22, с. 336]. Ці міркування також вплинули на його рішення в грудні 1982 р. ініціювати фіктивний вотум довіри, тим самим розпустити Бундестаг і призначити нові вибори. Його мета була неоднозначною: по-перше, легітимізувати свою правлячу коаліцію шляхом виборів, а по-друге, забезпечити мандат виборців на розгортання ракет. Після перемоги на виборах 6 березня 1983 р. йому вдалося проштовхнути розгортання, незважаючи на певний опір у власній партії, але перш за все всупереч громадській думці. Це був великий успіх, який зміцнив канцлера не лише всередині країни, але й особливо у зовнішній політиці [22, с. 337].

Відразу після вступу на посаду він неодноразово запевняв керівництво у Вашингтоні, Лондоні та Парижі, що він твердо налаштований впровадити рішення НАТО про подвійний шлях у Західній Німеччині. Це було нелегким завданням, враховуючи, що не тільки СДПН, яка тоді перебувала в опозиції, була ненадійною в цьому питанні, але канцлеру також доводилося боротися з скептиками у власній партії. Під тиском руху за мир Г. Коль та його міністр закордонних справ Г.-Д. Геншер від партнера по коаліції ВДП навіть погодилися навесні 1983 р. залучити Бундестаг до цього рішення, крок, якого не вимагає конституція. Це не залишило німецько-американські відносини бездоганними, і Коль був повністю зайнятий тим, щоб переконати адміністрацію Рейгана, що рішення Бундестагу не вплине на графік розгортання. Міністру оборони М. Вернеру було доручено уточнити в

американського уряду, як можна дотримуватися графіка, хоча Бундестаг припускав, що всі матеріальні та організаційні приготування будуть призупинені до його рішення. Ще до рішення Бундестагу компоненти ракет були доставлені влітку. Сподівання Коля на те, що все пройде добре, нарешті справдилося, коли 22 листопада Бундестаг, голосами правлячої коаліції, більшістю голосів схвалив розгортання ракет Pershing II [35, с. 178].

Насправді, він не мав особистого зв'язку зі Сполученими Штатами, про які знав лише з офіційних державних візитів. Можливо, він вважав країну та її народ привабливими, але на відміну від політиків ХДС попередніх поколінь, таких як Г. Шредер, К. фон Хассель чи Е. Блуменфельд, він не відчував жодної прихильності до англосаксонського світу і, ймовірно, також не розумів його. Г. Коль ніколи не сумнівався у важливості США для безпеки західноєвропейських держав. Інстинктивно, ґрунтуючись радше на реальній політиці, ніж на ідеології, він з самого початку свого терміну на посаді прагнув підтримувати позитивні стосунки з американським гегемоном та уникати напруженості [38, с. 1000]. З цією метою Г. Коль не лише неодноразово та демонстративно наголошував на своїй атлантичній солідарності, але й використовував інший метод: він докладав щирих зусиль, щоб встановити особисті стосунки з кожним американським президентом, з яким зустрічався. І на відміну від його невдачі у спробі завоювати прихильність М. Тетчер, він мав досить успішний досвід з американськими президентами Рейганом, Д. Бушем-старшим та Б. Клінтоном [38, с. 1001].

Найнагальнішими проблемами, що визначали, а в деяких випадках і загострювали німецько-американські відносини у 1980-х рр., були, перш за все, питання ядерної стратегії та роззброєння. Широкі верстви населення Західної Німеччини зберігали свою відразу до будь-якого виду ядерної оборони та надавали їй особливої палкості через антиамериканізм. Останній іноді був лише загальною підвищеною антипатією до президента Р. Рейгана [54, с. 139]. Однак на практиці це не мало значення. Коль, який, звичайно, постійно усвідомлював хитке становище Західної Німеччини у протистоянні холодної війни, був

глибоко стурбований схильністю Західної Німеччини до пацифізму чи навіть нейтралізму. 8 березня 1983 р., лише через два дні після федеральних виборів, у розпал суперечок у Західній Німеччині щодо розгортання ракет, президент вперше назвав Радянський Союз «імперією зла». Тому Коль навряд чи міг сподіватися на швидку деескалацію ситуації [62, с. 55].

З американської точки зору, повна відмова від ядерної зброї справді була б відносно безпроблемною, оскільки вже ставало зрозуміло, що сучасні, інтелектуальні системи озброєння можуть замінити ядерну зброю в майбутньому. Однак із західноєвропейської точки зору ситуація виглядала зовсім інакше. Залежність Західної Європи від ядерного стримування Сполучених Штатів залишалася незмінною з 1950-х рр. Нестабільна переговорна стратегія американської делегації в Рейк'явіку підживлювала побоювання в західноєвропейських столицях, що американці більше не бажають гарантувати їхню оборону. І ніде «шок Рейк'явіка» не був більшим, ніж у Бонні [61, с. 19].

Критика посилилася, коли стало зрозуміло, що Сполучені Штати та Радянський Союз домовляться про варіант «подвійний нуль», що означає ліквідацію балістичних ракет середньої (від 1000 до 5500 кілометрів) та меншої (від 500 до 1000 кілометрів) дальності. У Західній Німеччині головним предметом суперечки було те, що 72 ракети Pershing 1A, що знаходилися у володінні Бундесверу (Федеральних збройних сил Німеччини), також мали бути включені до угоди. 26 серпня 1987 р. Г. Коль, очевидно, під впливом Геншера, скористався своїми повноваженнями видавати директиви та заявив, що німецькі ракети Pershing 1A також будуть демонтовані після набрання чинності договором [22, с. 339]. Це лише на перший погляд було автономним рішенням, оскільки тільки Сполучені Штати мали право вирішувати питання використання боєголовок ракет. У будь-якому разі, після символічного схвалення Німеччиною, 8 грудня 1987 р. було підписано “Договір про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності” [22, с. 339].

У Вашингтоні не лише консервативні республіканці почали з говорити про «геншеризм» як політику, занадто близьку до Москви. Це питання давно перестало бути лише питанням ракет малої дальності; воно стосувалося майбутнього Федеративної Республіки в рамках Атлантичного альянсу [26, с. 7].

Тимчасове рішення зрештою було запропоновано Джорджем Бушем, який переміг на президентських виборах у США в листопаді 1988 р. та змінив Рейгана. Стурбований стабільністю християнсько-ліберальної коаліції в Бонні та з огляду на майбутні федеральні вибори 1990 р., які, на його думку, опозиційна СДПН, яку вважали ненадійною, не повинна була виграти, він проштовхнув угоду НАТО про відтермінування модернізації ракет Lance до 1992 р. Водночас він також чітко дав зрозуміти, що третього «нульового варіанту» не буде. Це рішення влаштувало Коля, який уже покладав усі свої надії на те, що Буш стане наступним президентом США [38, с. 17].

Незважаючи на всю кадрову спадкоємність, зовнішня політика Дж. Буша принципово відрізнялася від політики Рейгана. Вони були реалістами, але відкидали теорії балансу сил Кіссінджера, які він виводив з європейської історії XIX ст. Вони діяли обережно. Керівним принципом зовнішньої політики Джорджа Буша була розсудливість. Щоб зберегти позиції США як світової держави, було необхідно гнучко реагувати на зміну обставин [38, с. 20].

Ядерна зброя, за словами Дж. Буша, була симптомом, а не причиною конфлікту Схід-Захід. Причиною, стверджував він, був «вимушений і неприродний» поділ Європи, який потрібно було подолати. Це означало, що баланс сил у трансатлантичних відносинах мав зміститися, принаймні частково, з особливих відносин з Великою Британією на більшу участь Західної Німеччини [62, с. 54]. З цієї причини 31 травня 1989 р. в Майнці – під час свого першого державного візиту до Західної Німеччини як президента — Буш заявив, що Америка та Західна Німеччина повинні працювати як «партнери у лідерстві» над ліквідацією кордонів у Європі [48, с. 221].

Аналіз Дж. Буша та результуюча політика цілком подобалися Г. Колеві. Партнерство, яке склалося між двома політиками, базувалося не стільки на туманному уявленні про дружбу в політиці, скільки на схожому світогляді та спільних інтересах. Коль, можливо, вважав, що зав'язав з Дж. Бушем дружбу, подібну до тієї, що була з Р. Рейганом. Але холоднокровний нащадок істеблішменту Східного узбережжя, вихований за ідеалами «християнського джентльмена», навряд чи був сприйнятливий до таких речей. Однак для нього важливими були надійність та відданість, і стосункам між ним та Г. Колем, безумовно, сприяло те, що він знав, що може на нього розраховувати [43, с. 199].

Тому було логічно, що після падіння Берлінської стіни 9 листопада 1989 р. Дж. Буш рішуче прагнув возз'єднання двох німецьких держав. Його метою було сформулювати шлях до єдності Німеччини відповідно до американських інтересів. Коли Коль представив свою програму з десяти пунктів, Буш і Бейкер погодилися з нею, але обумовили свою підтримку членством об'єднаної нації в НАТО [62, с. 55].

Виникла ситуація, в якій Г. Коль і Дж. Буш разом виступали за швидке возз'єднання, тоді як Ф. Міттеран, М. Тетчер і М. Горбачов, з іншого боку, намагалися уповільнити цей процес. Г. Коль чудово знав, що нічого не зможе досягти без Дж. Буша, але що Дж. Буш підтримуватиме його, захищаючи американські інтереси. Разом вони забезпечили, щоб М. Горбачов погодився на возз'єднання в рамках НАТО [59, с. 308].

Фактично, перші тріщини в німецько-американських відносинах з'явилися ще до завершення переговорів «Два плюс чотири», коли іракський тиран Саддам Хусейн 2 серпня 1990 р. скористався хаотичною світовою ситуацією, щоб вторгнутися до Кувейту. США негайно відреагували з моральних та геополітичних міркувань, працюючи над отриманням мандату Організації Об'єднаних Націй на звільнення Іраку. Тридцять чотири країни брали участь в операції «Буря в пустелі», яка розпочалася 17 січня 1991 р., але не нещодавно об'єднана Німеччина [37, с. 300]. Американський уряд не мав

високих очікувань від Німеччини, але все ж закликав країну зробити, принаймні обмежений, військовий внесок. Г. Коль відповів, посилаючись на статтю 87а Основного закону, яка передбачала, що німецькі війська не можуть брати участь в операціях поза межами НАТО. Водночас Німеччина надала приблизно 18 млрд. німецьких марок на підтримку воєнних зусиль – суму, яка створила б величезну діру у федеральному бюджеті. Термін «дипломатія чекової книжки» швидко увійшов в обіг [59, с. 309].

Оскільки Дж. Буш, на відміну від Р. Рейгана, вважав, що європейська інтеграція вигідна для США, а Б. Клінтон пізніше поділяв цю точку зору, Г. Коль по суті був у вигідному становищі. Проте він також не міг остаточно вирішити конфлікт між американськими та французькими інтересами. Також не можна було замаскувати спірні моменти у відносинах між США та ФРН виключно добрими особистими стосунками з американськими президентами [41, с. 100].

Загалом, Г. Коль конструктивно формував відносини зі США протягом 16 років свого перебування на посаді. Незважаючи на деякі кризи, що виникли через природні конфлікти інтересів, та деякі помилки, допущені самим Г. Кодем, такі як Бітбург чи модернізація Ланса, його особиста дипломатія забезпечила стійкі відносини, які окупилися після падіння Берлінської стіни [41, с. 101].

Аналіз внутрішньої та зовнішньої політики урядів Г. Коля у 1980–1990-х рр. засвідчує, що цей період став одним із найвизначніших у новітній історії ФРН. Внутрішньополітичний курс канцлера визначався прагненням стабілізувати державні фінанси, модернізувати податкову систему та створити передумови для довгострокового економічного зростання. Податкова реформа 1986-1988 рр., спрямована на зниження навантаження на платників податків, спрощення податкового законодавства та підвищення інвестиційної активності, стала ключовим інструментом економічної політики. Вона забезпечила структурну модернізацію фіскальної системи та сприяла зміцненню конкурентоспроможності малих і середніх підприємств.

Підсумовуючи, можна сказати що процес возз'єднання Німеччини 1989–1990 рр. став результатом комплексного поєднання внутрішньої динаміки Східної та Західної Німеччини з активною міжнародною підтримкою. Федеральний канцлер Гельмут Коль, спираючись на моральний авторитет, накопичений протягом його політичної кар'єри, та на принципи Основного закону ФРН, зміг використати прагнення німців до єдності для реалізації стратегічного плану об'єднання. Швидке падіння СЄПН, відкриття Берлінської стіни та результати виборів у НДР створили політичну можливість для об'єднання, а економічні кроки, зокрема міжнімецький економічний та валютний союз, забезпечили його практичну реалізацію.

Водночас процес возз'єднання виявив значні виклики: економічну відсталість Сходу, необхідність величезних фінансових вливань і соціальну адаптацію населення. Європейська інтеграція, яку Коль активно просував, стала важливим елементом стабілізації нового стану справ та гарантією міжнародної підтримки.

Отже, об'єднання Німеччини стало історичним прикладом успішної взаємодії внутрішньої політики та міжнародних переговорів, де стратегічне бачення лідера, суспільна підтримка та зовнішньополітична співпраця створили умови для мирного завершення процесу національної єдності та зміцнення ролі Німеччини у Європі.

ВИСНОВКИ

Період канцлерства Г. Коля (1982–1993 рр.) став одним із найвизначальніших у сучасній історії ФРН. Саме в цей час були закладені фундаментальні політичні, економічні та соціальні орієнтири, що забезпечили довгострокову стабільність держави та її провідну роль у Європі. Рішення урядів Коля мали системний характер і охоплювали всі ключові сфери внутрішнього та зовнішнього державного управління.

Економічні та соціальні реформи 1980–1990-х рр. стали важливим чинником модернізації моделі соціальної ринкової економіки. Уряд Г. Коля здійснив комплекс заходів щодо лібералізації важливих секторів, зниження податкового навантаження для бізнесу, покращення інвестиційного клімату та підвищення продуктивності праці. Ці кроки були відповіддю на глобальну економічну конкуренцію та структуральні виклики, що постали перед провідними індустріальними країнами. Попри опір окремих суспільних груп та дебати щодо соціальних ризиків, реформи створили необхідне підґрунтя для економічної динаміки 1990–2000-х рр. У соціальній сфері уряд намагався поєднати збереження традиційних цінностей німецької соціальної держави з адаптацією до нових фінансових і демографічних реалій. Екологічна політика, що стала відповіддю на зростаючий громадський тиск та вплив «зелених» рухів, заклала засади подальшої німецької глобальної екологічної лідерської позиції.

Ще один важливий аспект в канцлерстві Г. Коля – інтеграція Східної Німеччини, яка стала проектом загальнонаціонального масштабу, який Коль розглядав як історичну місію. Він виступив гарантом не лише територіальної єдності, а й побудови спільного соціально-економічного простору. Програма «солідарної допомоги» (Solidarpakt) забезпечила мільярдні інвестиції у відновлення інфраструктури, модернізацію промисловості, реформування адміністративної системи та вирівнювання стандартів життя. Хоча процес супроводжувався економічними труднощами, зростанням безробіття у нових федеральних землях та критикою щодо надмірної фінансової вартості, в

стратегічній перспективі інтеграція Сходу створила міцну основу для суспільної консолідації. Вона також сприяла зміцненню демократичних інституцій на всій території країни та дала можливість ФРН постати як повністю сформована єдина держава.

Варто зазначити, що модернізація Християнсько-демократичного союзу (ХДС) за часів Коля забезпечила не лише довготривалу стабільність урядової коаліції, але й сприяла загальному зміцненню партійної системи ФРН. Коль зумів перетворити ХДС на політичний рух широкої соціальної бази, поєднуючи традиційний консерватизм із прагматичними модернізаційними підходами. Його кадрова політика, що передбачала залучення молодих політиків (зокрема майбутньої канцлерки Ангели Меркель), стала стратегічною інвестицією у майбутнє партії. Завдяки цьому ХДС утримувала домінуючі позиції в політиці протягом кількох десятиліть, виступаючи опорою стабільності німецької парламентської демократії.

Зовнішньополітичний курс Г. Коля сформував нове бачення ролі Німеччини у світовій політиці. Його внесок у створення Європейського Союзу, поглиблення інтеграції та формування економічного й валютного союзу був ключовим. Коль розглядав Європу як гарантію стабільності, миру та безпеки для Німеччини, що пояснює його наполегливу позицію щодо підтримки європейських інтеграційних процесів. Паралельно активно розвивалися трансатлантичні відносини зі США, які залишалися основою безпеки в умовах завершення Холодної війни. Розширення контактів зі Східною Європою, яке Коль підтримував одразу після падіння соціалістичних режимів, сприяло зміцненню демократичних трансформацій у регіоні та формувало нову конфігурацію європейської безпеки.

Органічний взаємозв'язок між внутрішніми реформами та зовнішньою політикою став однією з ключових рис політичного стилю Г. Коля. Він розглядав модернізацію Німеччини як передумову для посилення її позицій на міжнародній арені, а зовнішньополітичні успіхи – як ресурс для внутрішнього розвитку. Саме завдяки цьому Німеччина змогла позиціонувати себе як

відповідального актора європейської та глобальної політики, здатного впливати на стратегічні міжнародні процеси.

Узагальнюючи, канцлерство Г. Коля стало епохою глибинних структурних змін, які визначили подальший курс розвитку Федеративної Республіки Німеччина. Він забезпечив об'єднання країни, модернізацію економіки, реформування партійної системи та зміцнення міжнародного авторитету держави. Політична спадщина Г. Коля й сьогодні відіграє важливу роль у розумінні сучасної ФРН, її внутрішніх процесів та зовнішньополітичних пріоритетів, а його діяльність залишається одним із ключових орієнтирів у вивченні європейської політики кінця ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ash T. G. In Europe's Name: Germany and the Divided Continent. Vintage, 1994. 680 p.
2. Balderston T., Braun H.-J. The German Economy in the Twentieth Century: The German Reich and the Federal Republic. *The Economic History Review*. 1991. Vol. 44. no. 1. P. 191.
3. Bickerich W. Helmut Kohl: Kanzler der Einheit. Düsseldorf: ECON Taschenbuch Verlag, 1996. P. 171
4. Bösch F. Macht und Machtverlust. Die Geschichte der CDU. DVA, 2002. 311 p.
5. Boffa F. Franco-German Relations in the European Community. Paris, 2009. 15 p.
6. Bofinger P. Some lessons from economic transformation in East Germany. London: Centre for Economic Policy Research, 1992. 27 p.
7. Borchard M. «Die CDU, Helmut Kohl und das Ludwigshafener Programm». *Historisch-Politische Mitteilungen*. 2018. № 25. Pp. 123–134.
8. Bozo F. François Mitterrand et la fin de la guerre froide (1981–1991). *Matériaux pour l'histoire de notre temps*. 2011. № 101–102. no. 1. P. 39.
9. Brauneder W. Deutschlands Einigung: Diplomatisches Kunstwerk, Einfache Rechtskonstruktion. *Pázmány Law Review*. 2022. Vol. 9. no. 1. P. 13–20.
10. Busche J. Helmut Kohl, Anatomie eines Erfolgs. Berlin: Berlin Verlag, 1998. 303 p.
11. Christian K. Porträts berühmter deutscher Männer. Von Martin Luther bis zur Gegenwart. List, 2001. P. 113
12. Clough P. Helmut Kohl: Ein Porträt der Macht. München: Dt. Taschenbuch-Verl., 1998. 286 p.
13. Cox M. Another Transatlantic Split? American and European Narratives and the End of the Cold War. *The Post Cold War World*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2018. Pp. 64–89.

14. Dreher K. Helmut Kohl: Leben mit Macht. 2nd ed. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1998. 671 p.
15. Engelmann B. Schwarzbuch Helmut Kohl: Oder, Wie alles begann. Göttingen: Steidl, 2000. 141 p.
16. Fröhlich S. Auf den Kanzler kommt es an--Helmut Kohl und die deutsche Aussenpolitik: Persönliches Regiment und Regierungshandeln vom Amtsantritt bis zur Wiedervereinigung. Paderborn: F. Schöningh, 2001. 311 p.
17. Fröhlich S. Die USA-Politik aus amerikanischer Perspektive in der Ära Kohl. *Historisch-Politische Mitteilungen*. 2007. Vol. 14. no. 1. Pp. 263–272.
18. Ganghof S. Die Konvergenz von Steuersystemen: Zur Rolle von Modernisierungs- und Globalisierungsprozessen. Transfer, Diffusion und Konvergenz von Politiken. Wiesbaden, 2005. Pp. 407–429.
19. Gauland A. Helmut Kohl: Ein Prinzip. Berlin: Rowohlt, 1994. 156 p.
20. Germond C. S. Franco-German Relations and the European Integration Process since 1990. *The Oxford Handbook of German Politics*, 2022. P. 491.
21. Grimm D. Die Europäische Union im 60. Jahr. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*. 2017. Vol. 15. no. 1. Pp. 3–15.
22. Hayward S. F. The Age of Reagan: The Conservative Counterrevolution: 1980–1989. Three Rivers Press, 2010. 768 p.
23. Heinrich M. L. Steuerpolitik zwischen systematischer und wirtschaftspolitischer Orientierung: Dargestellt am Beispiel der Steuerreform 1986, 1988 und 1990. Pfaffenweiler: Centaurus, 1992. 192 p.
24. Henscheid E. Helmut Kohl: Biographie einer Jugend. Zürich: Haffmans Verlag, 1985. 222 p.
25. Hofmann K. Helmut Kohl. Eine politische Biographie. Stuttgart: MVG, 1991. 160 p.
26. Kaiser W., Schot J. Introduction. *Writing the Rules for Europe*. London, 2014. Pp. 1–20.
27. Kissinger H. *Diplomacy*. Simon & Schuster, 1995. 912 p.

28. Kohl H. Mein Tagebuch 1998–2000. Droemersch Verlag Th. Knauer Nachf., GmbH & Co., 2000. 351 p.
29. Köhler H. Helmut Kohl: Ein Leben für die Politik: die Biografie. Berlin: Quadriga, 2014. 1001 p.
30. Korte K.-R., Fröhlich M. Politik und Regieren in Deutschland. Paderborn, 2006. 401 p.
31. Kraus R. Transformationsprozesse im Krankenhaus. München, 1998. P. 46.
32. Küsters H. J. «Die Vereinigung von CDU (Ost) und CDU (West) 1990». *Historisch-Politische Mitteilungen*. 2011. Vol. 18. no. 1. Pp. 167–192.
33. Larres K. «Die USA, die europäische Einigung und die Politik Helmut Kohls.» *Historisch-Politische Mitteilungen*. 2007. Vol. 14. no. 1. Pp. 245–262.
34. Leinemann J. Helmut Kohl: Die Inszenierung einer Karriere. Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1998. 117 p.
35. Ludlow N. P. Roy Jenkins: The Labour Party and European Integration, 2025. Pp. 174–191.
36. Maier J. Altparteien in der Defensive: Zum aktuellen Stand des Bedeutungsverlusts von CDU/CSU, SPD und FDP im Spiegel von Umfragedaten. *Parteiendemokratie in der Bewährung*. 2009. Pp. 231–242.
37. Maser W. Helmut Kohl: Der deutsche Kanzler. Frankfurt am Main: Ullstein, 1993. 409 p.
38. Meacham J. Destiny and Power: The American Odyssey of George Herbert Walker Bush. 2015. 1422 p.
39. Milward A. S. European Rescue of the Nation State. Taylor & Francis Group, 1994. 506 p.
40. Moravcsik A. The Choice for Europe. Routledge, 2013. P. 514
41. Müller K. R. Helmut Kohl, ed. by S.-L. Peter. Germany: Gustave Lübbe Verlag, 1990. 138 p.
42. Pfeil U. Von der Politisierung eines technischen Wettstreits in den deutsch-französischen Beziehungen: die PAL-SECAM-Kontroverse. *Revue d'Allemagne et des pays de langue allemande*. 2005. Vol. 37. no. 1. Pp. 45–64.

43. Rathje K. Das kleine Helmut Kohl Lexikon. Berlin: Lexikon Imprint Verlag, 2002. 301 p.
44. Richter R. Die Neue Soziale Pflegeversicherung – PSG I, II und III: Pflegebegriff, Vergütungen, Potenziale. Vincentz, Curt R., 2017. 270 p.
45. Rödder A. Angst vor Deutschland? Zur Geschichte eines Problems. *Historisch-politische Mitteilungen*. Köln, 2019. Pp. 231–238.
46. Rödder A. Das Modell Deutschland zwischen Erfolgsgeschichte und Verfallsdiagnose. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 2006. Vol. 54. no. 3. Pp. 345–363.
47. Sarotte M. E. The Collapse: The Accidental Opening of the Berlin Wall. Basic Books, 2014. 291 p.
48. Schäuble W. Mitten im Leben. München: Bertelsmann, 2000. 347 p.
49. Schmidt U. Von der Blockpartei zur Volkspartei? Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1997. 406 p.
50. Schöllgen G. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. C.H.Beck, 1999. P 248
51. Schönbohm W. Die CDU wird moderne Volkspartei: Selbstverständnis, Mitglieder, Organisation und Apparat 1950–1980. Stuttgart: Klett-Cotta, 1985. 343 p.
52. Schwarz H.-P. Helmut Kohl: Eine politische Biographie. Pantheon Verlag, 2014. 450 p.
53. Spöttl S. Die Reform der Rentenversicherung in Deutschland eine politisch-ökonomische Analyse. 1998. P. 79.
54. Stöver B. Transatlantische Beziehungen der Berliner Republik von 1990 bis heute. In: Michael C. Bienert u.a. (Hrsg.), Die Berliner Republik. Beiträge zur deutschen Zeitgeschichte seit 1990 (Zeitgeschichte im Fokus, Bd. 2). Berlin, 2013. S. 123–142.
55. Strauß F. J. Qualität und Politik. Qualität Die Herausforderung. Berlin, Heidelberg, 1987. Pp. 161–173.

56. Sturm H. Rezensionen: Transformationsprozesse im Krankenhaus. Eine qualitative Untersuchung. *German Journal of Human Resource Management: Zeitschrift für Personalforschung*. 2002. Vol. 16. no. 1. Pp. 116–117.
57. Wermuth D. The German Economy in 1982 and Beyond. *Intereconomics*. Hamburg, 1982. Vol. 17. Pp. 97–102.
58. Wessels W. Lesehilfe: Zugang zur institutionellen Architektur. Das Politische System der Europäischen Union. Wiesbaden, 2022, P. 3–7.
59. Wirsching A. Abschied vom Provisorium, 1982–1990. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2006. 847 p.
60. Wirsching A. Die Beziehungen zu den USA im Kontext der deutschen Außenpolitik 1982–1998. *Historisch-Politische Mitteilungen*. 2007. Vol. 14. no. 1. P. 235–244.
61. Кучик О. С. Політичні аспекти об'єднання Німеччини 1990 р. *Український історичний журнал*. 2010. С. 18–29
62. Пехньо А. М. Історія міжнародних відносин 1945–2000 рр. Київ: Видавничий дім «Персонал», 2004. С. 56
63. Ковальчук В. Економічні реформи уряду Гельмута Коля (1982-1990) *Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених*. Збірник матеріалів II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 10 квітня 2025. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. С. 367–371